ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α. ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ
Ὑφηγητοῦ τῆς Ἀρχαίας Ἱστορίας

Η ΑΠΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΘΑΣΙΩΝ ΚΑΙ Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΩΝ ΕΙΛΩΤΩΝ

Ὁ Θουκυδίδης, ἀναφερόμενος εἰς τὰ συμβάντα μετὰ τὰς ἐπ' Εὐρυμέδοντι νίκας τῶν ἡγεμόνων τῆς συμμαχίας τῆς Δήλου, τῶν Ἀθηναίων, λέγει τὰ ἑξῆς: «*χρόνῳ δὲ ὕστερον ξυνέβη Θασίους αὐτῶν ἀποστῆναι, διενεχθέντας περὶ τῶν ἐν τῇ ἀντιπέρας Θράκῃ ἐμπορίων καὶ τοῦ μετάλλου ἃ ἐνέμοντο*»[1].

Τὸ χωρίον τοῦτο, ὡς εἶναι φανερόν, λέγει περὶ αἰτίας καὶ περὶ τοῦ ἀποτελέσματος αὐτῆς. Ἐκ τούτων ἡ μὲν αἰτία, συνισταμένη εἰς διαφορὰς «*περὶ τῶν ἐν τῇ ἀντιπέρας Θράκῃ ἐμπορίων καὶ τοῦ μετάλλου ἃ ἐνέμοντο*» οἱ Θάσιοι, ὡς φαίνεται, ἀνάγει τὴν ἀρχὴν αὐτῆς εἰς τὸν χρόνον καταλήψεως τῆς Ἠιόνος, ἀπὸ τοῦ ὁποίου οἱ Ἀθηναῖοι ἐπεδίωκον, ἵνα ἀναπτύξουν περὶ τοὺς τόπους ἐκείνους τὰ οἰκονομικὰ αὐτῶν συμφέροντα. Τὸ δὲ ἀποτέλεσμα τῆς εἰρημένης αἰτίας εἶναι ἡ διὰ τοῦ «*ξυνέβη Θασίους αὐτῶν ἀποστῆναι*» δηλουμένη πρᾶξις. Εἶτα, ἐξ ὅσων λέγει ὁ αὐτὸς ἱστορικός, μανθάνομεν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, ἐκστρατεύσαντες ἐναντίον τῶν Θασίων, ὑπέταξαν τελικῶς αὐτούς[2].

Πρὸ τῆς ἀποστασίας ταύτης οἱ Ἀθηναῖοι, ἐνεργοῦντες ὡς ἡγεμόνες καὶ βασιζόμενοι προφανῶς εἰς διάταξιν τῆς συμμαχίας, ὁρίζουσαν ὅτι οὐδεμία τῶν συμμάχων πόλεων ἠδύνατο νὰ ἀποχωρήσῃ αὐτοβούλως, εἶχον ἐκστρατεύσει ἐναντίον τῶν ἀποστατησάντων Ναξίων καὶ εἶχον ὑποτάξει αὐτούς[3]. Κατ' ἀκολουθίαν οἱ Θάσιοι προέβλεπον πρὸ τῆς ἀποστασίας ὅτι αὕτη γινομένη θὰ προεκάλει νέαν ἐκστρατείαν τῶν Ἀθηναίων. Προέβλεπον δὲ ἔκτοτε καὶ ὅτι, μὴ δυνάμενοι νὰ ἀντιπαλαίσουν μόνοι κατὰ τῶν ὑπερτέρων δυνάμεων τῶν Ἀθηναίων, θὰ εἶχον τελικῶς τὴν τύχην τῶν Ναξίων. Ἀφοῦ

1. Θουκ. I. 100. 2.
2. Θουκ. I. 101. 3.
3. Θουκ. I. 98. 4.

ὅμως, παρὰ τὰς προβλέψεις ταύτας, προῆλθον εἰς τὴν ἀπόφασιν περὶ ἀποστασίας, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι, πλὴν τῶν εἰρημένων διαφορῶν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους, ὑπῆρχον καὶ λόγοι, διὰ τοὺς ὁποίους οἱ Θάσιοι ἐπίστευον ὅτι ἀποστατοῦντες δὲν θὰ εἶχον τὴν τύχην τῶν Ναξίων. Ἀλλὰ τίνες ἠδύναντο νὰ εἶναι οἱ λόγοι οὗτοι ;

Ὡς ἡ φύσις τῶν πραγμάτων τούτων ὑποδεικνύει, οἱ ἐλλείποντες λόγοι πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν εἰς ὑφισταμένας κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀποστασίας ἐλπίδας περὶ παροχῆς στρατιωτικῆς βοηθείας ὑπὸ φίλων τῶν Θασίων καὶ ἐχθρῶν τῆς συμμαχίας τῆς Δήλου. Ἀλλὰ τοιαύτη τις ἀναζήτησις ἐπιβάλλει, ἵνα γίνῃ ἀναδρομὴ ὡς ἡ ἀκόλουθος εἰς τὴν γενικὴν πολιτικὴν κατάστασιν, τὴν ὑφισταμένην εἰς τὰς Ἑλληνικὰς πόλεις πρὸ τῆς ἀποστασίας τῶν Θασίων.

Εὐθὺς μετὰ τὰ Μηδικὰ οἱ Λακεδαιμόνιοι, ἀντιδράσαντες εἰς τὴν ἀπόφασιν τῶν Ἀθηναίων, ὅπως τειχίσουν τὴν πόλιν καὶ καταστοῦν διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἀπρόσβλητοι ἀπὸ ξηρᾶς, διαπιστώσαντες δ' ἐν τέλει ὅτι ἀπὸ τοῦ εἴδους τῆς γενομένης ἀντιδράσεως οὐδὲν ἠδύνατο νὰ προέλθῃ, «*ὀργὴν μὲν φανερὰν οὐκ ἐποιοῦντο τοῖς Ἀθηναίοις (οὐδὲ γὰρ ἐπὶ κωλύμῃ, ἀλλὰ γνώμης παραινέσει δῆθεν τῷ κοινῷ ἐπρεσβεύσαντο, ἅμα δὲ καὶ προσφιλεῖς ὄντες ἐν τῷ τότε διὰ τὴν ἐς τὸν Μῆδον προθυμίαν τὰ μάλιστ' αὐτοῖς ἐτύγχανον), τῆς μέντοι βουλήσεως ἁμαρτάνοντες ἀδήλως ἤχθοντο*» [1]. Βραδύτερον, μετὰ τὴν ἐπάνοδον τοῦ Δόρκιδος ἐκ τοῦ Βυζαντίου, οἱ Λακεδαιμόνιοι ἔβλεπον ὅτι ἡ ναυτικὴ ἡγεμονία εἶχε περιέλθει ὁριστικῶς εἰς τοὺς Ἀθηναίους. Γνωρίζοντες δὲ ὅτι οὐδὲν πρὸς ἀνατροπὴν τῆς καταστάσεως ταύτης ἠδύναντο νὰ πράξουν, ἀλλὰ καὶ συγκαλύπτοντες τὴν ἀδυναμίαν ταύτην, ἔλεγον ὅτι ἐνόμιζον τοὺς Ἀθηναίους «*ἱκανοὺς ἐξηγεῖσθαι καὶ σφίσιν ἐν τῷ τότε παρόντι ἐπιτηδείους*» [2]. Ἀπὸ τῶν δύο τούτων περιπτώσεων, τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰς σχέσεις τῶν δύο κυριωτέρων Ἑλληνικῶν πόλεων, προκύπτει ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι τότε δὲν ἀντέδρων μὲν φανερῶς, δι' ἀδυναμίαν, εἰς τὴν αὔξησιν τῶν Ἀθηναίων, ἀλλὰ «*ἀδήλως ἤχθοντο*».

Μετὰ ταῦτα καὶ τὴν ἵδρυσιν τῆς συμμαχίας τῆς Δήλου πρώτη τῶν Ἀθηναίων πρᾶξις ἦτο ἡ κατάληψις τῆς Ἠιόνος, παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ ποταμοῦ Στρυμόνος [3]. Ἡ πρᾶξις αὕτη ἠδύνατο μὲν νὰ ἐμφανισθῇ ὡς στρεφομένη κατὰ τοῦ Περσικοῦ κράτους, τὸ ὁποῖον κατεῖχε μέχρι τότε διὰ φρουρᾶς τὴν Ἠιόνα, ἀλλ' ἐν τῇ οὐσίᾳ ἀπετέλει τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς πραγματοποίησιν ὁλοκλήρου σχεδίου, τὸ ὁποῖον ἐπὶ πολὺν ἔκτοτε χρόνον ἀπετέλει ἀναπόσπαστον μέρος τῆς ἐξωτερικῆς τῶν Ἀθηναίων πολιτικῆς. Κατὰ τὸ

---

1. Θουκ. I. 92.
2. Θουκ. I. 95. 7.
3. Θουκ. I. 98. 1.

σχέδιον τοῦτο οἱ Ἀθηναῖοι ἐπεδίωκον, ὅπως θέσουν ὑπὸ τὸν ἀπόλυτον αὐτῶν ἔλεγχον ἀφ' ἑνὸς μὲν τὰς ὁδούς, διὰ τῶν ὁποίων διεξήγετο ἐμπόριον μετὰ τῶν κατοίκων τῆς Θράκης, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὰ περὶ τὸ Πάγγαιον ὄρος μεταλλεῖα. Τὸ αὐτὸ σχέδιον ἀντέκειτο βεβαίως εἰς τὰ συμφέροντα ἄλλων, μάλιστα δὲ τῶν Θασίων. Παρὰ ταῦτα ὅμως, ἀφοῦ ἡ στρατιωτικὴ δύναμις τῶν Θασίων, παραβαλλομένη πρὸς τὴν δύναμιν τῆς συμμαχίας, τὴν κινουμένην ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, ἦτο μικρά, ἡ ὑπάρχουσα ἀντίθεσις συμφερόντων δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ καταλήξῃ εἰς πόλεμον.

Ἄλλο ἐπακολούθημα τῆς καταλήψεως τῆς Ἠιόνος, διὰ τῆς ὁποίας διηνοίγετο ἡ ὁδὸς πρὸς σημαντικὴν αὔξησιν τῆς δυνάμεως τῶν Ἀθηναίων, ἦτο ἀναμφιβόλως ἡ αὔξησις τοῦ *ἄχθους* τῶν Λακεδαιμονίων. Ἀλλά, ἀφοῦ φανερὰ κατὰ τῶν Ἀθηναίων ἀντίδρασις δὲν ἦτο τότε δυνατή, τὸ αὐξηθὲν *ἄχθος* παρέμενε καὶ μετὰ ταῦτα ἄδηλον. Ἦτο ὅμως τότε φανερὸν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους ὅτι ἡ ἀντίθεσις τῶν Θασίων, ἂν ὑπεκινεῖτο καταλλήλως, ἠδύνατο νὰ καταλήξῃ εἰς ἀποστασίαν, ἄρα δὲ εἰς μείωσιν τῆς δυνάμεως τῶν Ἀθηναίων ἢ, τοὐλάχιστον, εἰς δημιουργίαν ἀναταραχῆς καὶ ἀνωμαλίας εἰς τὰ πράγματα τῆς συμμαχίας τῆς Δήλου. Ἕνεκα τούτου δυνάμεθα εὐλόγως νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι ὑπεκίνουν ἔκτοτε ἐκ τοῦ ἀφανοῦς τοὺς Θασίους εἰς ἀποστασίαν. Ἐπειδὴ ὅμως οἱ Θάσιοι, φοβούμενοι τὴν δύναμιν τῆς συμμαχίας, δὲν ἤκουον προθύμως τὰς ὑποκινήσεις ταύτας, οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐχρησιμοποίησαν μετὰ τῶν ὑποκινήσεων καί τι ἄλλο. Ὑπεσχέθησαν δηλαδὴ ἔκτοτε ὅτι, ἂν οἱ Θάσιοι ἀπεστάτουν καὶ ἂν ἕνεκα τούτου οἱ Ἀθηναῖοι ἐπετίθεντο κατὰ τῶν ἀποστατησάντων, αὐτοί, οἱ Λακεδαιμόνιοι, θὰ παρεῖχον βοήθειαν εἰς τοὺς Θασίους. Ἀποτέλεσμα δὲ τῆς μυστικῆς ταύτης ὑποσχέσεως ἦτο ὅτι οἱ Θάσιοι ἀπεστάτησαν, διότι ἐξέλιπεν ἀπ' αὐτῶν ἔκτοτε ὁ φόβος ὅτι, ἂν ἀπεστάτουν, θὰ εἶχον τὴν τύχην τῶν Ναξίων.

Ἡ τοιαύτη, περὶ μυστικῶν ὑποσχέσεων τῶν Λακεδαιμονίων, ὑπόθεσις οὐ μόνον εὔλογος φαίνεται, ἀλλὰ καὶ βασίζεται ἐπὶ πράξεως οὐχὶ ἀσυνήθους· διότι ἀνάλυσις ἀποστασιῶν ἀπὸ τῆς συμμαχίας τῆς Δήλου, γενομένων ἀπὸ τοῦ χρόνου ἐκείνου μέχρι τέλους τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, δεικνύει ὅτι ἡ λεγομένη διπλωματία τῆς Σπάρτης, ἵνα προκαλέσῃ ἢ παρατείνῃ γενομένας ἀποστασίας, ἐχρησιμοποίει ποικίλους τρόπους καὶ οὐδὲν παρέλειπεν ἐξ ὅσων ἠδύναντο νὰ συντελέσουν εἰς τὴν ἐπίτευξιν τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ. Ἕνεκα τούτου, ὅτε πρέσβεις τῶν Ποτειδεατῶν, μεταβάντες εἰς Σπάρτην οἰονεὶ ἐξήρτων τὴν ἀποστασίαν αὐτῶν ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων ἐκ τῆς παροχῆς ἢ μὴ βοηθείας, «*τὰ τέλη τῶν Λακεδαιμονίων ὑπέσχοντο αὐτοῖς, ἢν ἐπὶ Ποτείδαιαν ἴωσιν Ἀθηναῖοι, ἐς τὴν Ἀττικὴν ἐσβαλεῖν, κ.τ.λ.*»[1]. Παρὰ τὴν ὑπόσχεσιν ὅμως ταύτην, ὅτε οἱ Ἀθηναῖοι ἐξεστράτευσαν εἰς Ποτεί-

1. Θουκ. I. 58. 1.

δαιαν, οἱ Λακεδαιμόνιοι δὲν εἰσέβαλον εἰς τὴν Ἀττικήν. Εὐλόγως δέ, διότι ἡ εἰσβολὴ αὐτῶν θὰ ἐσήμαινε καὶ διάλυσιν τῆς τριακονταετοῦς συνθήκης εἰρήνης, ἡ ὁποία, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν πάντα ὅσα συνέβησαν ἀπὸ τῶν Κερκυραϊκῶν μέχρι τῆς ἐνάρξεως τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἀπήτει πολλὴν περίσκεψιν. Ἐπίσης τὰ κατὰ τὴν ἀποστασίαν τῶν Μυτιληναίων, ὡς ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου ἐκτίθενται, ἔτι δὲ καὶ ὡς προκύπτει ἐκ τῆς ἱστορικῆς αὐτῶν ἀναλύσεως[1], δεικνύουν ὁπόσον αἱ ὑποσχέσεις καὶ γενικῶς τὰ λεγόμενα ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων ἀφίσταντο τῶν πραγματικῶν αὐτῶν προθέσεων, τῶν φανερουμένων διὰ τῶν ἔργων. Διὰ τοῦτο δυνάμεθα νὰ μὴ ἀμφιβάλλωμεν ὅτι καὶ εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν ἡ διπλωματία τῆς Σπάρτης παρώθησε καὶ δι' ὑποσχέσεων περὶ παροχῆς βοηθείας τοὺς Θασίους εἰς ἀποστασίαν[2].

Μετὰ τὴν οὕτω προελθοῦσαν ἀποστασίαν οἱ Ἀθηναῖοι, πλεύσαντες εἰς Θάσον καὶ νικήσαντες τοὺς Θασίους κατὰ θάλασσαν, ἀπεβιβάσθησαν εἰς τὴν νῆσον[3]. Εἶτα ὁ Θουκυδίδης, ἀναφερόμενος εἰς τὸν χρόνον κατὰ τὸν ὁποῖον οἱ Θάσιοι ἐπολιορκοῦντο, λέγει τὰ ἑξῆς.

«Θάσιοι δὲ νικηθέντες μάχῃ καὶ πολιορκούμενοι Λακεδαιμονίους ἐπεκαλοῦντο καὶ ἐπαμύνειν ἐκέλευον ἐσβαλόντας ἐς τὴν Ἀττικήν. οἱ δὲ ὑπέσχοντο μὲν κρύφα τῶν Ἀθηναίων καὶ ἔμελλον, διεκωλύθησαν δὲ ὑπὸ τοῦ γενομένου σεισμοῦ, ἐν ᾧ καὶ οἱ Εἵλωτες αὐτοῖς καὶ τῶν περιοίκων Θουριᾶταί τε καὶ Αἰθαιῆς ἐς Ἰθώμην ἀπέστησαν»[4].

Ἐξ ἀφορμῆς τοῦ χωρίου τούτου ἐξηνέχθη ἡ γνώμη ὅτι ὁ Θουκυδίδης, ὅταν λέγῃ περὶ τῶν συμβάντων πρὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου «δὲν εἶναι τόσον ἀξιόπιστος», ὅσον εἶναι λέγων περὶ τῶν συμβάντων κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον. Ὡσαύτως ὅτι τὰ περὶ ὑποσχέσεως τῶν Λακεδαιμονίων περὶ παροχῆς βοηθείας εἰς τοὺς Θασίους ἐγείρουν ὑποψίας ὅτι εἶναι ἱστορικῶς ἀνακριβῆ καὶ ὅτι ἐπενοήθησαν μετὰ τὴν μάχην τῆς Τανάγρας, εἰδικῶς δὲ κατὰ τὰς γενομένας ἐν Ἀθήναις συζητήσεις περὶ ἀνακλήσεως τοῦ Κίμωνος ἐκ τῆς ἐξορίας[5].

Ἡ γνώμη αὕτη τοῦ Sealey, ἀφορμωμένη, ὡς φαίνεται, ἀπὸ τῆς ἀντιλήψεως ὅτι ἐκ τῆς συγγραφῆς τοῦ Θουκυδίδου τὸ κύριον ἔργον ἀποτελεῖ ἡ ἱστόρησις τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου[6], τὰ δὲ λοιπὰ εἶναι δευτερεύοντα,

---

1. Θουκ. III. 2 κέξ. Ἰδ. καὶ Γ. Παπαντωνίου, Ἀθηνᾶ ΞΒ', 1958, 91 κέξ., Ἀρχαία Ἑλληνικὴ Ἱστορία, 479 - 404 π.Χ., 1964, 232 κέξ.

2. Ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς ὑποθέσεως ταύτης προσάγονται καὶ κατωτέρω.

3. Θουκ. I. 100. 2.

4. Θουκ. I. 101. 1 - 2.

5. Sealey R., Historia, VI, 1957, 369 - 370.

6. Ἰδ. Θουκ. I. 1. 1 *«ξυνέγραφε τὸν πόλεμον τῶν Πελοποννησίων καὶ Ἀθηναίων, κ.τ.λ.»*.

ἀφορᾷ εἰς τὴν ἱστορικὴν ἀξίαν γενικῶς μὲν ὁλοκλήρου τῆς λεγομένης Πεντηκονταετίας, εἰδικῶς δὲ τοῦ ἀνωτέρω παρατεθέντος χωρίου, ἐκ τοῦ ὁποίου ἀμφισβητοῦνται τὰ περὶ ὑποσχέσεων καὶ προθέσεων τῶν Λακεδαιμονίων. Ἐὰν δὲ ἡ γνώμη αὕτη φανῇ τελικῶς ὀρθή, ἡ ἱστορικὴ ἀξία τοῦ ἀνωτέρω παρατεθέντος χωρίου, ἀλλὰ καὶ τῶν λεγομένων ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου περὶ ὅλων τῶν συμβάντων κατὰ τὴν Πεντηκονταετίαν, πρέπει νὰ εἶναι περιωρισμένη. Συμβαίνει ὅμως τοῦτο ;

Ἐὰν τὰς ἱκανότητας τοῦ Θουκυδίδου ὡς ἱστορικοῦ λάβωμεν ὅπως τι δεδομένον, μετὰ τοῦτο διαίρεσις τοῦ ἔργου αὐτοῦ εἰς δύο μέρη καὶ ὑποστήριξις τῆς γνώμης ὅτι εἰς τὸ πρῶτον μέρος, κυρίως εἰς τὴν λεγομένην Πεντηκονταετίαν, ὁ Θουκυδίδης «δὲν εἶναι τόσον ἀξιόπιστος», πρέπει νὰ ἔχῃ ὡς προϋπόθεσιν ὅτι ὁ ἱστορικὸς οὗτος δὲν ἀπέδωκε πρωτεύουσαν σημασίαν εἰς τὸ μέρος τοῦτο ἢ ὅτι δὲν εἶχε τὸν χρόνον, ἵνα ἐπεξεργασθῇ αὐτό, ὡς ἐπεξεργάσθη τὸ ἑπόμενον μέρος τῆς συγγραφῆς, τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον.

Ἐκ τῶν προϋποθέσεων ὅμως τούτων οὐδετέρα ὑφίσταται. Κύριον ἔργον τοῦ Θουκυδίδου ἀπετέλει ἀναμφιβόλως ἡ ἱστόρησις τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ὅταν ὅμως ὁ ἱστορικὸς οὗτος λέγῃ ὅτι αἰτίαν μὲν τοῦ πολέμου τούτου ἀπετέλει ἡ αὔξησις τῆς δυνάμεως τῶν Ἀθηναίων, ἀφορμὴν δὲ αἱ περὶ Ἐπιδάμνου καὶ Ποτειδαίας διαφοραί [1], ἡ σημασία τὴν ὁποίαν προσλαμβάνει μετὰ τοῦτο ἡ ἔκθεσις ἀφ' ἑνὸς μὲν τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον οἱ Ἀθηναῖοι *«ἦλθον ἐπὶ τὰ πράγματα ἐν οἷς ηὐξήθησαν»* [2], ἀφ' ἑτέρου δὲ τῆς ἀφορμῆς, τῶν Κερκυραϊκῶν καὶ τῶν Ποτειδεατικῶν, καθίσταται κυρία.

Πρὸς τούτοις τὰ εἰς τὴν Πεντηκονταετίαν περιλαμβανόμενα καὶ εἰς τὴν αὔξησιν τῶν Ἀθηναίων ἀναφερόμενα προέρχονται, ὡς φρονοῦμεν, ἐξ ἱστορικῶν μελετῶν, εἰς τὰς ὁποίας εἶχεν ἐπιδοθῇ ὁ Θουκυδίδης πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὅτε ἦτο ἀπερίσπαστος ἀπὸ ἄλλων ἱστορικῶν ἔργων. Αἱ μελέται ἐκεῖναι μετὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, τὸν ὁποῖον ὁ ἱστορικὸς προέβλεπε *«μέγαν τε ἔσεσθαι καὶ ἀξιολογώτατον τῶν προγεγενημένων»* [3], περιῆλθον ἐξ ἀπόψεως ἱστορικοῦ ἐνδιαφέροντος εἰς ἧσσονα θέσιν, διὸ καὶ ὁ Θουκυδίδης δὲν ἐσκέπτετο πλέον, ἵνα φέρῃ ταύτας εἰς φῶς ὑπὸ μορφὴν αὐτοτελοῦς ἔργου. Ἐσκέφθη ὅμως ἄλλο τι. Νὰ ἐκθέσῃ τὰ μὲν παλαιότερα, τὴν καλουμένην Ἀρχαιολογίαν, περιληπτικῶς, τὰ δὲ μετὰ τὰ Μηδικά, τὴν Πεντηκονταετίαν, ἐκτενέστερον καὶ νὰ προτάξῃ ταῦτα τῆς ἱστορίας τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, τὴν μὲν Ἀρχαιολογίαν ὡς ἀπόδειξιν ὅτι ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος, συγκρινόμενος πρὸς

1. Θουκ. I. 23. 5 κἑξ.
2. Θουκ. I. 89. 1.
3. Θουκ. I. 1. 1.

τὰ παλαιά, ἦτο πράγματι μέγας καὶ ἀξιολογώτατος «*τῶν προγεγενημένων*», τὴν δὲ Πεντηκονταετίαν ὡς περιγραφὴν τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὁποῖον οἱ Ἀθηναῖοι «*ἦλθον ἐπὶ τὰ πράγματα ἐν οἷς ηὐξήθησαν*», ἀφοῦ ἡ αὔξησις αὕτη ἀπετέλει τὴν πραγματικὴν αἰτίαν τοῦ πολέμου. Τοῦτο δὲ καὶ ἔπραξε. Κατ' ἀκολουθίαν ἡ ἔκθεσις τῶν πρὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου δὲν ἔπαυσε νὰ εἶναι ἀποτέλεσμα συστηματικῆς ἱστορικῆς ἐρεύνης τοῦ Θουκυδίδου, ὡς εἶναι καὶ ἡ ἔκθεσις τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ἂν ὑπάρχῃ διαφορά τις, αὕτη προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι ἀπὸ τῶν ἱστορουμένων γεγονότων τὰ παλαιότερα δὲν συνέβησαν πάντα κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Θουκυδίδου.

Ἀλλά, ἀφοῦ κατὰ ταῦτα ὁ Θουκυδίδης εἶναι κατ' ἀρχὴν ἐξ ἴσου ἀξιόπιστος εἰς ἀμφότερα τὰ μέρη τοῦ ἔργου αὐτοῦ, τὸ πρὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου καὶ τὸ μετ' αὐτό, ὑπάρχουν ἆρά γε εἰς τὸ ὅλον τοῦτο ἔργον ὡρισμένα γεγονότα, κατὰ τὴν ἔκθεσιν τῶν ὁποίων ὁ ἱστορικὸς οὐχὶ ἐπειδὴ ἠμέλησεν, ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν ἠδύνατο νὰ ἐρευνήσῃ ταῦτα ἔτι μᾶλλον, «δὲν εἶναι τόσον ἀξιόπιστος»;

Ἔμμεσον ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο παρέχει αὐτὸς οὗτος ὁ Θουκυδίδης, ὅταν λέγῃ ὅτι ἡ ἀλήθεια «*ἐπιπόνως δὲ ηὑρίσκετο*»[1]. Ἱστορικὴ ἔρευνα, ἡ ὁποία εἶναι ἐπίπονος, βεβαίως δὲν ἀποκλείει πλάνας ὀφειλομένας εἰς τὴν ἐκ τῶν πραγμάτων προερχομένην ἀδυναμίαν τοῦ ἱστορικοῦ, ἵνα συνεχίσῃ τὴν ἔρευναν μέχρι τοῦ ἀναγκαίου βαθμοῦ. Τινὲς δὲ τῶν ἀδυναμιῶν ἐρεύνης, ἀφορώσης εἰς πράξεις τῶν Λακεδαιμονίων, ὠφείλοντο καὶ εἰς «*τῆς πολιτείας τὸ κρυπτόν*»[2].

Ἐὰν ταῦτα εἶναι ἐπαρκῆ διὰ τὸν προσδιορισμὸν τῆς ἱστορικῆς ἀξίας τῆς Πεντηκονταετίας τοῦ Θουκυδίδου, ἄρα δὲ καὶ τοῦ ἀνωτέρω παρατεθέντος χωρίου (I. 101. 1-2), παρατηροῦμεν εἶτα ὅτι τὸ χωρίον τοῦτο δύναται κατὰ τὴν ἐξέτασιν αὐτοῦ νὰ διαιρεθῇ εἰς τρία μέρη.

Τὸ πρῶτον ἐκ τῶν μερῶν τούτων, «*Θάσιοι - Ἀττικήν*», λέγει ὅτι οἱ Θάσιοι, διαρκούσης τῆς πολιορκίας αὐτῶν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, προδήλως διὰ πρέσβεων πεμφθέντων εἰς Σπάρτην, ἐζήτουν παρὰ τῶν Λακεδαιμονίων βοήθειαν. Ὥριζον δὲ καὶ τὸν τρόπον παροχῆς βοηθείας, ὁ ὁποῖος συνίστατο εἰς τὴν πρόκλησιν τοῦ λεγομένου ἀντιπερισπασμοῦ δι' εἰσβολῆς τῶν Λακεδαιμονίων εἰς τὴν Ἀττικήν. Πέρα τῆς ἐννοίας ταύτης τὸ αὐτὸ μέρος τοῦ χωρίου ἐπιτρέπει καί τινας παρατηρήσεις. Μία ἐξ αὐτῶν εἶναι ὅτι τὸ ἄχθος τῶν Λακεδαιμονίων διὰ τοὺς Ἀθηναίους δὲν ἦτο κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον τόσον ἄδηλον, ὥστε ἡ ὕπαρξις αὐτοῦ νὰ εἶναι ἄγνωστος εἰς ἄλλας Ἑλληνικὰς πόλεις. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ οἱ Θάσιοι, γνωρίζοντες τὰ περὶ τοῦ

---

1. Θουκ. I. 22. 3.
2. Θουκ. V. 68. 2.

ἄχθους, ἐζήτουν βοήθειαν παρὰ τῶν Λακεδαιμονίων. Ἄλλη παρατήρησις εἶναι ὅτι ἡ αἴτησις βοηθείας δὲν ἐγένετο ὑπὸ τῶν Θασίων εὐθὺς μετὰ τὴν ἀποστασίαν, ὅτε ἡ ἐπίθεσις τῶν Ἀθηναίων ἠδύνατο νὰ θεωρῆται ὡς ἐπικειμένη, ἢ ὅτε εἶχον φθάσει εἰς Θάσον αἱ πρῶται εἰδήσεις περὶ παρασκευῶν τῶν Ἀθηναίων δι' ἐκστρατείαν, ἀλλὰ πολὺ βραδύτερον, ἤτοι κατὰ τὸν χρόνον πολιορκίας τῆς Θάσου.

Μετὰ ταῦτα δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν καὶ περὶ τοῦ ἀπαρεμφάτου *ἐπαμύνειν* ὅτι τὸ ρῆμα *ἐπαμύνω* χρησιμοποιεῖται ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου μόνον ὁσάκις ἡ αἴτησις βοηθείας δὲν ἔχῃ τὴν μορφὴν ἐκλιπαρήσεως, ἀλλὰ βασίζεται ἐπὶ ὑπαρχούσης συμφωνίας[1]. Ἡ παρατήρησις αὕτη, προστιθεμένων καὶ ὅσων δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ἀπὸ τοῦ παρατατικοῦ *ἐπεκαλοῦντο*, ἤτοι ἀπὸ τῆς χρήσεως τοῦ ρήματος *ἐπικαλέομαι* παρὰ Θουκυδίδῃ[2], ἀποτελεῖ, ὡς φρονοῦμεν, τὸ γραμματικὸν ἔρεισμα τῆς ἀνωτέρω γενομένης ὑποθέσεως ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι εἶχον πρὸ τῆς ἀποστασίας τῶν Θασίων παράσχει εἰς αὐτοὺς μυστικὰς ὑποσχέσεις περὶ βοηθείας. Οὕτω δὲ ἐξηγεῖται καὶ διατὶ οἱ Θάσιοι ἀπέστειλαν πρέσβεις εἰς Σπάρτην μόλις κατὰ τὸν χρόνον τῆς πολιορκίας, ἤτοι ὅτε διεπίστωσαν ὅτι ἡ βοήθεια περὶ τῆς ὁποίας εἶχον δοθῇ ὑποσχέσεις ἐβράδυνε.

Τὸ δεύτερον μέρος τοῦ ἐξεταζομένου χωρίου, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους, *«οἱ δὲ - σεισμοῦ»*, περιλαμβάνει τρεῖς προτάσεις. Πρώτη εἶναι ἡ λέγουσα ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι *«ὑπέσχοντο μὲν κρύφα τῶν Ἀθηναίων»* ὅτι θὰ παράσχουν βοήθειαν. Ἡ θέσις ἐν τῇ ὁποίᾳ φέρονται ταῦτα δηλοῖ βεβαίως ὅτι ἡ ὑπόσχεσις τῶν Λακεδαιμονίων ἐγένετο μετὰ τὰς ἐπικλήσεις τῶν Θασίων. Ἀναμφιβόλως δέ, ἂν ἐπρόκειτο περὶ ὑποσχέσεως δοθείσης πρὸ τοῦ χρόνου, κατὰ τὸν ὁποῖον οἱ Θάσιοι *ἐπεκαλοῦντο* καὶ *ἐκέλευον*, ὁ λόγος ἀπῄτει ἀντὶ τοῦ ἀορίστου *ὑπέσχοντο* ὑπερσυντέλικον ἢ ἄλλο τι ἴσον δυνάμενον. Παρὰ ταῦτα ὅμως θὰ ἦτο μάταιον νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι πρᾶξεις προτερόχρονοι ἄλλων δηλοῦνται πάντοτε εἰς τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν κατὰ τοὺς κανόνας αὐτῆς καὶ ὅτι οὐδέποτε τίθεται ἀόριστος ἀντὶ ὑπερσυντελίκου. Ἕνεκα τούτου, ἐὰν μάλιστα εὑρισκώμεθα εἰς τὴν ἀνάγκην, ὅπως παράσχωμεν εὔλογον περὶ τῶν γεγονότων ἐξήγησιν, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποκλείσωμεν τὴν πιθανότητα ὅτι ὁ χρόνος, κατὰ τὸν ὁποῖον οἱ Λακεδαιμόνιοι *ὑπέσχοντο*, ἦτο πρότερος τοῦ χρόνου, καθ' ὃν οἱ Θάσιοι *ἐπεκαλοῦντο* καὶ *«ἐπαμύνειν ἐκέλευον»*.

Ἡ δευτέρα πρότασις λέγει ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι μετὰ τὴν δοθεῖσαν ὑπόσχεσιν *ἔμελλον*, ὅπερ σημαίνει ὅτι εἶχον τὴν πρόθεσιν, ὅπως παράσχουν βοήθειαν μᾶλλον ἢ ὅτι, κατ' ἀκολουθίαν πρὸς τὴν ὑπάρχουσαν πρόθεσιν,

1. Θουκ. I. 25. 2, 33. 2, III. 14. 1, VI. 6. 2, 18. 1.
2. Θουκ. I. 102. 1, IV. 80. 1, V. 54. 4.

εἶχον παρασκευασθῆ καὶ ἦσαν ἕτοιμοι, ὅπως ἀπέλθουν ἐκ Πελοποννήσου, ἵνα εἰσβάλουν εἰς τὴν Ἀττικήν[1]. Καὶ ἐὰν μὲν τὰ διὰ τοῦ *ὑπέσχοντο* καὶ τοῦ *ἔμελλον* δηλούμενα, παρὰ τὴν ἐν τῷ λόγῳ θέσιν αὐτῶν, εἶναι προτερόχρονα τῶν δηλουμένων διὰ τοῦ πρώτου μέρους τοῦ χωρίου, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀποστασίας τῶν Θασίων, τότε ἡ ἔλλειψις παρασκευῶν δὲν ἀποτελεῖ ἀνακολουθίαν πρὸς τὴν δοθεῖσαν ὑπόσχεσιν· διότι ὁ χρόνος πρὸς παροχὴν βοηθείας, ὁ ἀρχόμενος διὰ τῆς μετὰ τὴν ἀποστασίαν ἐπιθέσεως τῶν Ἀθηναίων ἐναντίον τῶν Θασίων, δὲν εἶχεν ἔτι ἐπιστῆ. Ἐὰν ὅμως τὰ διὰ τοῦ *ὑπέσχοντο* καὶ τοῦ *ἔμελλον* δηλούμενα δὲν εἶναι προτερόχρονα, ἀλλ' ὕστερόχρονα, ὡς ἄλλως ὑπαγορεύει καὶ ἡ θέσις τῶν ρημάτων τούτων ἐν τῷ λόγῳ, τότε ἡ ἔλλειψις παρασκευῶν δεικνύει καὶ ἀνακολουθίαν τῶν Λακεδαιμονίων πρὸς τὰ ὑπεσχημένα.

Ἡ τρίτη πρότασις, «*διεκωλύθησαν δὲ - σεισμοῦ*», κατέστη ὑποκείμενον λεπτομερεστέρας ἐξετάσεως. Οὕτως ὁ Hammond ὑπεστήριξεν ὅτι οἱ Σπαρτιᾶται ἐκωλύθησαν οὐχὶ ὅτε συνέβη ὁ σεισμός, τοῦθ' ὅπερ, κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦτον, ὁ Θουκυδίδης θὰ ἐδήλου γράφων «*σεισμοῦ γενομένου διεκωλύθησαν*» (πρβ. Θουκ. VII. 18. 1 «*ὅπως δὴ ἐσβολῆς γενομένης διακωλυθῇ*»), ἀλλ' ὅτε, κατ' ἀκολουθίαν πρὸς τὸν σεισμὸν ὁ ὁποῖος εἶχε συμβῆ, ἐπανεστάτησαν οἱ περὶ ὧν λέγει ὁ Θουκυδίδης κατωτέρω[2]. Μετὰ τοῦτον ὁ Sealey, λαμβάνων ἀφορμὴν ἀπὸ τοῦ Gomme, ὁ ὁποῖος, παραφράζων τὸ ἐξεταζόμενον μέρος τοῦ χωρίου, λέγει περὶ τῶν Λακεδαιμονίων «*ἀλλ' ἐκωλύθησαν ὑπὸ τοῦ σεισμοῦ*»[3], παρατηρεῖ ὅτι ἡ μὴ παράφρασις καὶ τῆς μετοχῆς *γενομένου* εἶναι περίεργος. Διερωτώμενος δ' ἐν συνεχείᾳ, διατὶ ὁ Θουκυδίδης ἔγραψεν «*ὑπὸ τοῦ γενομένου σεισμοῦ*» καὶ οὐχὶ «*ὑπὸ τοῦ σεισμοῦ*», ἐξετάζει τὴν χρῆσιν τῆς μετοχῆς ταύτης εἰς διάφορα χωρία. Λέγει δὲ μετὰ

---

1. Κατὰ ταῦτα τὸ ρῆμα *ἔμελλον* ἐτέθη μᾶλλον, ἵνα δηλωθῇ δι' αὐτοῦ ὅτι ἡ ὑπόσχεσις τῶν Λακεδαιμονίων δὲν ἦτο ψευδὴς καὶ ὅτι ἄρα οὗτοι ἐπρόκειτο ἵνα τηρήσουν ταύτην. Ὁ Hammond (ἔ.ἀ. 398) ἀντλεῖ ἀπὸ τοῦ *ἔμελλον* τὴν ἔννοιαν «were about to invade». Ἂν ὅμως ἐπρόκειτο πράγματι νὰ εἰσβάλουν, τοῦτο προϋπέθετεν ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι εἶχον καλέσει τοὺς συμμάχους αὐτῶν Πελοποννησίους, ὅπως μετάσχουν τῆς εἰσβολῆς ταύτης, ἄλλως καὶ διότι τὸ στράτευμα, τὸ ὁποῖον ἠδύνατο τότε (κατὰ τὸν Hammond, ἔ.ἀ. 375, εἰς χρόνον πολέμου πρὸς τοὺς Μεσσηνίους καὶ μόλις μετὰ δίμηνον ἀπὸ ἀκάρπου πορείας κατὰ τῆς Σπάρτης τῶν εἰς τοὺς ἀγροὺς εὑρισκομένων Εἱλώτων) μόνη ἡ Σπάρτη νὰ ἀποστείλῃ εἰς Ἀττικὴν δὲν ἦτο ἀξιόμαχον. Ἀλλά, ἂν ἡ Σπάρτη παρήγγελλεν εἰς τοὺς συμμάχους, ἵνα προβοῦν εἰς παρασκευὰς δι' εἰσβολὴν εἰς τὴν Ἀττικήν, τοῦτο θὰ περιήρχετο κατά τινα τρόπον εἰς γνῶσιν τῶν Ἀθηναίων. Τούτου δὲ γινομένου, οὐδεὶς μετὰ ταῦτα ἠδύνατο νὰ γίνῃ λόγος περὶ αἰτήσεως βοηθείας ὑπὸ τῆς Σπάρτης καὶ ἀποστολῆς τοῦ Κίμωνος εἰς Ἰθώμην.

2. Historia, IV, 1955, 376.

3. A historical commentary on Thucydides, I, 1945, 298.

ταῦτα ὅτι ἡ μετοχὴ *γενομένου* δηλοῖ ὅτι ὁ σεισμὸς συνέβη εἰς χρόνον ἀπροσδιορίστως παλαιότερον τοῦ χρόνου, καθ' ὃν συνέβησαν τὰ συμφραζόμενα, ἤτοι πρὸ τῆς ἀδυναμίας τῆς Σπάρτης, ὅπως παράσχῃ βοήθειαν εἰς τοὺς Θασίους. Οὕτω, κατὰ τὸν αὐτὸν συγγραφέα, τὸ μὲν μέρος τοῦτο τοῦ χωρίου δὲν ἀντίκειται εἰς τὴν ἄποψιν ὅτι ὁ σεισμὸς συνέβη κατὰ τὸ ἔτος 469 ἢ 468 π.Χ., ἡ δὲ ἑρμηνεία *«ἐκωλύθησαν ὑπὸ τοῦ σεισμοῦ ὁ ὁποῖος εἶχε συμβῆ»* δεικνύει μόνη διατὶ ὁ Θουκυδίδης ἔγραψεν *«ὑπὸ τοῦ γενομένου σεισμοῦ»* καὶ οὐχὶ *«σεισμοῦ γενομένου»*, ὡς γράφει εἰς ἄλλας περιπτώσεις[1].

Βραδύτερον ὁ Reece, ἀναφερόμενος εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Hammond καὶ τοῦ Sealey παρεχομένην ἑρμηνείαν τῆς μετοχῆς *γενομένου*, παρετήρησεν ὅτι ἡ ἑρμηνεία αὕτη δὲν δύναται νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ καὶ ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ *«εἶχε συμβῆ»* θὰ ἀπήτει μετοχὴν παρακειμένου ἢ χρονικόν τι ἐπίρρημα, π.χ. *«ὑπὸ τοῦ πρότερον γενομένου σεισμοῦ»*. Μετὰ τοῦτο τὴν προσθήκην ἐν τῷ λόγῳ τῆς μετοχῆς ταύτης θεωρεῖ ὡς παράδειγμα ἀορίστου φερομένου ἄνευ ἐντόνου τινὸς χρονικῆς δυνάμεως καὶ προσθέτει ὅτι ἡ αὐτὴ μετοχὴ ἐτέθη οὐχὶ πρός δήλωσιν χρονικῆς σχέσεως, ἀλλὰ μᾶλλον πρὸς ἔξαρσιν τοῦ ὅτι τοὺς Λακεδαιμονίους ἐκώλυσαν τὰ ἐμπράγματα περιστατικὰ τοῦ σεισμοῦ[2].

Ἐξετάζοντες τὰ ἀπὸ τοῦ χωρίου προκύπτοντα ὡς ἄνω ζητήματα, δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ διαφορά, ἡ συνισταμένη εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ οὐσιαστικοῦ *σεισμός* ἄλλοτε μὲν μετ' ἄρθρου, ἄλλοτε δὲ ἄνευ αὐτοῦ καὶ μετὰ μετοχῆς ἐπιτασσομένης, οὔτε τυχαία εἶναι οὔτε στερεῖται σημασίας. Ὁσάκις ὁ Θουκυδίδης λέγῃ *«σεισμοῦ γενομένου»* μετὰ ἢ ἄνευ τοῦ συνδέσμου *δὲ* παρεμβεβλημένου, πρόκειται πάντοτε περὶ *διοσημίας*, τῆς ὁποίας τὸ εἶδος προσδιορίζεται διὰ τοῦ οὐσιαστικοῦ τιθεμένου ἀνάρθρως. Εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας ὁ Θουκυδίδης, δηλῶν τὴν ἐπίδρασιν, τὴν ὁποίαν εἶχον αἱ διοσημίαι, λέγει ἄλλοτε μὲν περὶ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων ὅτι *«πρίν τι ἐπικυρωθῆναι ἡ ἐκκλησία αὕτη ἀνεβλήθη»*[3] ἢ ὅτι ξένοι πρέσβεις, οἱ ὁποῖοι εἶχον μεταβῆ εἰς Κόρινθον, *«διελύθησαν ἕκαστοι ἐπ' οἴκου»*[4], ἄλλοτε δὲ ὅτι οἱ ἐκστρατεύσαντες ἐναντίον τοῦ Ἄργους καὶ φθάσαντες μέχρι Κλεωνῶν Λακεδαιμόνιοι *«ἀπεχώρησαν»*[5] ἢ ὅτι ἐγένετο ἀντικατάστασις στρατηγῶν δι' ἄλλων καὶ μείωσις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν παρασκευαζομένων πλοίων[6]. Γενικῶς δ' εἰπεῖν εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας οἱ σεισμοί, ὡς διοσημίαι, οὐδὲν ἄλλο ἀπετέλουν εἰμὴ σημεῖα *ἀποτρόπαια*.

---

1. Historia, VI, 1957, 369.
2. Journal of Hellenic Studies, LXXXII, 1962, 117.
3. V. 45. 4.
4. V. 50. 5.
5. VI. 95. 1.
6. VIII. 6. 5.

Εἰς τὴν ἐξεταζομένην ὅμως περίπτωσιν ἡ λέξις *σεισμός*, φερομένη οὐχὶ ἀνάρθρως ἀλλ' ἐνάρθρως, δὲν ἀποτελεῖ σημεῖον ἀποτροπῆς, ἀλλὰ πραγματικὸν κώλυμα (*«διεκωλύθησαν»*). Ὁ Θουκυδίδης δηλαδὴ ἀναφέρεται ἐνταῦθα εἰς τὸν σεισμὸν ὡς εἰς φυσικὸν φαινόμενον, τὸ ὁποῖον εἶναι στενῶς συνδεδεμένον μετὰ τῆς ἱστορίας τῆς Σπάρτης, ἄρα δὲ γνωστὸν καὶ συγκεκριμένον. Τὸ φαινόμενον τοῦτο κατέστη ἄξιον μνείας, διότι ἀπετέλεσε κώλυμα διὰ τὴν παροχὴν βοηθείας εἰς τοὺς Θασίους. Πῶς συνέβη τοῦτο δὲν λέγει ὁ Θουκυδίδης. Ὅταν ὅμως λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅσα εἶναι ἄλλοθεν γνωστὰ περὶ τῶν εἰς τὸν σεισμὸν ὀφειλομένων ἀνθρωπίνων ἀπωλειῶν καὶ ὑλικῶν ζημιῶν, περὶ τῆς *συμφορᾶς*[1], οὐδεμίαν μετὰ τοῦτο δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν ἀμφιβολίαν ὅτι ὁ σεισμός, ἤτοι τὰ ἄμεσα ἐπακολουθήματα αὐτοῦ, ἀπετέλουν ἐπὶ χρόνον οὐχὶ βραχὺν κώλυμα πραγματικόν.

Εἶτα περὶ τῆς μετοχῆς *γενομένου*. Ἂν ὁ Θουκυδίδης ἔγραφε *«διεκωλύθησαν δὲ ὑπὸ τοῦ σεισμοῦ»* ἢ *«ἀλλ' ὁ σεισμὸς διεκώλυσεν αὐτούς»*, ὁ τρόπος οὗτος ἐκφράσεως δὲν θὰ ἐχαρακτηρίζετο ὡς ἐλλιπής. Θὰ ἔλλειπεν ὅμως ἡ ἔμφασις, τὴν ὁποίαν, ὡς ὀρθῶς παρετήρησεν ὁ Reece, παρέχει εἰς τὸ χωρίον ἡ μετοχὴ *γενομένου*, ἡ ὁποία προσδίδει ἐναργῶς εἰς τὸν σεισμὸν τὴν ἔννοιαν πράξεως ἐξελισσομένης ἐντὸς ὡρισμένου χρόνου, μετ' αὐτῆς δὲ καὶ τὴν ἔννοιαν δρώσης δυνάμεως. Καὶ ἡ ἄλλη δὲ παρατήρησις τοῦ Reece περὶ τῆς ἑρμηνείας τῆς μετοχῆς, ἄρα δὲ καὶ περὶ τοῦ χρόνου, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκει ὁ σεισμός, εἶναι ὀρθὴ ὡς σύμφωνος πρὸς τοὺς κανόνας τῆς γλώσσης. Ἀλλά, ὡς ἐλέχθη καὶ ἀνωτέρω, δὲν δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι οἱ κανόνες οὗτοι τηροῦνται πάντοτε ὑπὸ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων. Μὴ ὅμως τὰ πράγματα δεικνύουν ὅτι ἐνταῦθα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ πρόκειται περὶ ἐξαιρέσεως ἀπὸ τοῦ κανόνος;

Ἡ ὑπὸ τοῦ Hammond καὶ τοῦ Sealey παρεχομένη ἑρμηνεία τῆς μετοχῆς *γενομένου* διὰ τοῦ «εἶχε συμβῆ», ὡς εἶναι προφανές, δημιουργεῖ χρονικὴν ἀπόστασιν μεταξὺ τοῦ σεισμοῦ καὶ τῆς διακωλύσεως πρὸς παροχὴν βοηθείας. Εἶτα ὁ μὲν Hammond χρησιμοποιεῖ τὴν ἀπόστασιν ταύτην, ἵνα ἀπομακρύνῃ χρονικῶς ἀπὸ τοῦ σεισμοῦ (τοῦ γενομένου κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦτον ἐνωρίτατα κατὰ τὸ ἔτος 464) τὴν ἐπανάστασιν καὶ ἀποχώρησιν τῶν Εἱλώτων εἰς Ἰθώμην (464/3), κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ τὴν εἰς τὴν ἀποχώρησιν ταύτην ἀποδιδομένην διακώλυσιν. Διὰ τούτων ὅμως μεταβάλλεται πλήρως ἡ ἔννοια τοῦ χωρίου, διότι ὁ σεισμὸς μετὰ τῶν ἐπακολουθημάτων αὐτοῦ, τῶν ἀνθρωπίνων ἀπωλειῶν καὶ τῶν ὑλικῶν ζημιῶν, ἀποβάλλεται κατ' οὐσίαν ἀπὸ τοῦ μέσου, ἀφοῦ παύει νὰ ἐπηρεάζῃ τὴν πολιτικὴν τῆς Σπάρτης. Τούτου δὲ γινομένου, ἡ πόλις αὕτη ἐμφανίζεται εἶτα, ἐνωρὶς

---

1. Διοδ. XI. 63. 4, Πλουτ. Κίμ. 16. 4-5, Παυσ. VI. 24. 6. Ἰδ. καὶ Σχόλ. εἰς Ἀριστοφ. Λυσ. 1144.

κατὰ τὸ θέρος τοῦ ἔτους 464, ὡς παρέχουσα ὑποσχέσεις εἰς τοὺς Θασίους περὶ βοηθείας, ἄρα δὲ καὶ ὡς μὴ διακωλυομένη ὑπὸ τῆς εἰς τὸν σεισμὸν ὀφειλομένης συμφορᾶς[1]. Εἶτα, πρὸς ἀναπλήρωσιν τοῦ ἀποβληθέντος πραγματικοῦ αἰτίου τῆς διακωλύσεως, ὁ συγγραφεὺς ἀναγκάζεται, ἵνα ἀποδώσῃ τὴν διακώλυσιν εἰς ἐπανάστασιν καὶ ἀποχώρησιν τῶν Εἱλώτων καὶ ἄλλων εἰς Ἰθώμην, γενομένην, ὡς λέγει, κατὰ τὸ ἔτος 464/3. Ἡ αὐτὴ χρονικὴ ἀπόστασις ἐπιφέρει καὶ μετάθεσιν τῆς ἐπαναστάσεως ἀπὸ τοῦ χρόνου τοῦ σεισμοῦ, ὁ ὁποῖος παρεῖχεν ἀρίστην πρὸς τοῦτο εὐκαιρίαν, εἰς ἄλλον χρόνον ἐλάχιστα εὐνοοῦντα τοιαύτας, ἐπαναστατικάς, ἐνεργείας.

Ὁ δὲ Sealey, ἀναβιβάζων τὴν δημιουργουμένην χρονικὴν ἀπόστασιν εἰς 4 - 5 ἔτη, ἄρα δὲ καὶ τὸν σεισμὸν εἰς τὸ ἔτος 469 ἢ 468, ὑπολογίζει εἶτα ἀπὸ τοῦ χρόνου τούτου τὰ ἔτη τοῦ πολέμου Λακεδαιμονίων καὶ Εἱλώτων. Τοῦτο ὅμως συνεπάγεται ἀντιστοίχως καὶ ἀπομάκρυνσιν τοῦ ἀποτελέσματος, τῆς διακωλύσεως, ἀπὸ τῆς αἰτίας, τοῦ σεισμοῦ, ἐνῷ ταῦτα πρέπει λογικῶς νὰ τελοῦν εἰς ἄμεσον χρονικὴν ἀλληλουχίαν. Ὅθεν ὁ Sealey, προφανῶς ἵνα ἄρῃ τὰς δυναμένας νὰ προέλθουν ἐντεῦθεν ἀντιρρήσεις, λέγει ὅτι «εἶναι χρησιμώτατον νὰ θέσῃ τις ἐν ἀμφιβόλῳ τὴν ἀκρίβειαν τῆς εἰδήσεως, ἡ ὁποία ἀναφέρεται εἰς τὴν στάσιν τῆς Σπάρτης ἔναντι τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Θασίων»[2]. Ἀλλὰ τὰ δημιουργούμενα διὰ τοῦ τρόπου τούτου προβλήματα καθίστανται περισσότερα τῶν ἐπιλυομένων.

Συνεχίζοντες τὴν ἐξέτασιν τοῦ αὐτοῦ, τοῦ δευτέρου, μέρους τοῦ χωρίου ἐν τῷ συνόλῳ αὐτοῦ, παρατηροῦμεν ὅτι ἡ πρὸς τοὺς Θασίους ὑπόσχεσις τῶν Λακεδαιμονίων, ὡς οὐχὶ σπανίως συνέβαινεν, ἠδύνατο νὰ δοθῇ καὶ χωρὶς κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον νὰ ὑπάρχῃ πραγματικὴ πρόθεσις ἐκπληρώσεως. Ἀφοῦ ὅμως μετὰ τὴν ὑπόσχεσιν οἱ Λακεδαιμόνιοι *ἔμελλον*, εἶναι φανερὸν ὅτι, κατὰ τὸ χωρίον, ἡ ὑπόσχεσις ἐμφανίζεται ἀρχῆθεν ὡς εἰλικρινής. Ἠδύνατο ὅμως καὶ νὰ εἶναι οἷα ἐμφανίζεται;

Ὅτι ἡ Σπάρτη, ἐπειδὴ ἡ συνεχὴς αὔξησις τῆς δυνάμεως τῶν Ἀθηναίων καθίστα αὐξανόμενον καὶ τὸ *ἄχθος*, ἐπεδίωκε διὰ παντὸς δυνατοῦ τρόπου, ἵνα ἀντιδράσῃ εἰς τὴν αὔξησιν ταύτην καὶ προκαλέσῃ μείωσιν τῆς δυνάμεως τῶν Ἀθηναίων, τοῦτο ἐλέχθη ἤδη καὶ παραμένει ἀναμφίβολον. Προσθήκη ὅμως εἰς τοὺς τρόπους τούτους καὶ εἰσβολῆς εἰς τὴν Ἀττικήν,

---

1. Ὁ Hammond δέχεται καὶ ὅτι οἱ Μεσσήνιοι διετέλουν εἰς πόλεμον πρὸς τὴν Σπάρτην «ἀπὸ τοῦ ἔτους 469/8 καὶ κατεῖχον τὴν Ἰθώμην», ἐπίσης δὲ ὅτι εὐθὺς μετὰ τὸν σεισμὸν παρετηρήθη κίνησις τῶν εἰς τοὺς ἀγροὺς Εἱλώτων ἐναντίον τῆς Σπάρτης (ἔ.ἀ. 375). Οὕτως ἡ Σπάρτη, παρέχουσα τότε ὑποσχέσεις περὶ βοηθείας, ἐμφανίζεται ἀτόπως ὡς ἀδιαφοροῦσα οὐ μόνον διὰ τὴν συμφοράν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν πόλεμον τῶν Μεσσηνίων καὶ τὰς πρὸ ὀλίγου χρόνου ἐπαναστατικὰς κινήσεις Εἱλώτων.

2. Historia, VI, 1957, 369.

περὶ τῆς ὁποίας λέγει τὸ χωρίον, δὲν ἦτο δυνατὴ διὰ δύο κυρίως λόγους. Πρῶτον, διότι ἡ μετὰ τὴν ἐκστρατείαν εἰς Θάσον ὑπολειπομένη εἰς Ἀθήνας δύναμις ἦτο ἐπαρκὴς διὰ τὴν προστασίαν τῶν τειχῶν. Ἑπομένως, ἀφοῦ ἡ εἰσβολὴ εἰς τὴν Ἀττικὴν δὲν θὰ ἠνάγκαζε τοὺς Ἀθηναίους, ὅπως, χάριν τῆς προστασίας τῶν τειχῶν τῆς πόλεως αὐτῶν, λύσουν τὴν πολιορκίαν τῆς Θάσου καὶ πλεύσουν εἰς Πειραιᾶ, ὁ ἀντιπερισπασμὸς δὲν θὰ ἐλυσιτέλει. Εἶτα, τὸ καὶ κυριώτερον, διότι ἀπόφασις τῶν Λακεδαιμονίων περὶ εἰσβολῆς εἰς τὴν Ἀττικὴν θὰ ἐσήμαινε τὴν ἄνευ γνώμης τῶν συμμάχων διάλυσιν τῆς πρὸς τοὺς Ἀθηναίους συμμαχίας καὶ κήρυξιν πολέμου. Ἀλλὰ ταῦτα, μάλιστα δὲ ὁ πόλεμος, δὲν ἦσαν τότε δυνατά. Δυνάμεθα δὲ νὰ κρίνωμεν περὶ τούτων ἀκριβέστερον, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν μεθ' ὁπόσης ἀπροθυμίας καὶ βραδύτητος ἐξωκειώθη ἡ Σπάρτη τελικῶς, ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν Κορινθίων καὶ ἄλλων συμμάχων, πρὸς τὴν σκέψιν περὶ διαλύσεως τῆς τριακονταετοῦς εἰρήνης καὶ κηρύξεως πολέμου, τοῦ Πελοποννησιακοῦ.

Ἀφοῦ, ἕνεκα τῶν ἀνωτέρω λόγων, στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν, ἡ ὑπόσχεσις περὶ παροχῆς βοηθείας εἰς τοὺς Θασίους δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εἶναι εἰλικρινής, ἀπομένει νὰ δεχθῶμεν τὴν ἑτέραν ἐκ τῶν ἀκολούθων λύσεων. Πρῶτον ὅτι, παρὰ τὴν ἐν τῷ λόγῳ ὑπάρχουσαν σειράν, τὸ ρῆμα *ὑπέσχοντο* ἀναφέρεται εἰς χρόνον προγενέστερον τῆς ἀποστασίας, ἄρα δὲ καὶ ὅτι τοῦτο πρέπει νὰ συνδυασθῇ πρὸς ὅσα ἐλέχθησαν ἤδη περὶ ὑποκινήσεως τῶν Θασίων εἰς ἀποστασίαν διὰ τῆς ὑποσχέσεως περὶ βοηθείας. Δεύτερον, ὅτι ἡ ὑπόσχεσις ἐδόθη κατὰ τὸν χρόνον τῆς πολιορκίας τῆς Θάσου καὶ πρὸ τοῦ σεισμοῦ. Οἱανδήποτε ὅμως ἐκ τῶν λύσεων τούτων καὶ ἂν δεχθῶμεν, ἡ δοθεῖσα ὑπόσχεσις δὲν ἐσήμαινε καὶ ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι προυτίθεντο πράγματι, ἵνα παράσχουν τὴν ὑπεσχημένην βοήθειαν.

Ἡ ἔλλειψις τοιαύτης προθέσεως θὰ ἐπιστοποιεῖτο κατὰ τὴν ἐξέλιξιν τῶν πραγμάτων, τὰ ὁποῖα θὰ ἀπεκάλυπτον τὰ διπλωματικὰ τῆς Σπάρτης τεχνάσματα. Ἡ ἀποκάλυψις ὅμως αὕτη ἀπετράπη διὰ τῶν ἀνθρωπίνων ἀπωλειῶν καὶ ὑλικῶν ζημιῶν, αἱ ὁποῖαι συνέβησαν κατὰ τὸν σεισμόν, καὶ αἱ ὁποῖαι θὰ ἴσχυον, ὅπως καταστήσουν ἀπολύτως δεδικαιολογημένην τὴν ἀθέτησιν ἔτι καὶ τῆς εἰλικρινεστέρας τῶν ὑποσχέσεων τῆς Σπάρτης. Ὅθεν καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ Θουκυδίδης, μὴ ἔχων τὴν περὶ τοῦ ἀντιθέτου ἀπόδειξιν, γράφει περὶ τῶν Λακεδαιμονίων ὅτι *ὑπέσχοντο «καὶ ἔμελλον, διεκωλύθησαν δὲ ὑπὸ τοῦ γενομένου σεισμοῦ»*. Διὰ τούτων ἀπεδέχθη τὰ λεγόμενα ὡς ἀκριβῆ ἢ, τοὐλάχιστον, ἀκολουθῶν δι' ἀδυναμίαν ἐλέγχου τὸν Ἡρόδοτον [1], ἔγραψε τὰ λεγόμενα.

Τὸ τρίτον μέρος τοῦ ἐξεταζομένου χωρίου, ἀναφερόμενον εἰς ὡρισμένα

1. VII. 152. 3 «*ἐγὼ δὲ ὀφείλω λέγειν τὰ λεγόμενα, πείθεσθαί γε μὲν οὐ παντάπασιν ὀφείλω, κ.τ.λ.*».

ἐπακόλουθα τοῦ γενομένου σεισμοῦ, λέγει «*ἐν ᾧ* (ἐνν. *σεισμῷ*) *καὶ οἱ Εἵλωτες αὐτοῖς καὶ τῶν περιοίκων Θουριᾶταί τε καὶ Αἰθαιῆς ἐς Ἰθώμην ἀπέστησαν*».

Νεώτεροι συγγραφεῖς, ἔχοντες ὡς ἐπιχείρημα τὴν σιωπὴν τοῦ Θουκυδίδου, ὑπεστήριζον ἀπὸ καιροῦ ὅτι μεταξὺ τοῦ σεισμοῦ καὶ τῆς ἀποστασίας «*ἐς Ἰθώμην*» οὐδὲν ἄλλο γεγονὸς ἀξιόλογον εἶχε συμβῆ. Βραδύτερον ὅμως, μετὰ νέαν ἀξιολόγησιν εἰδήσεων προερχομένων ἀπὸ τοῦ Πλουτάρχου καὶ ἄλλων συγγραφέων[1], ὑπεστηρίχθη διάφορος ἄποψις. Εἰσηγητὴς τῆς νέας ταύτης ἀπόψεως, ἐξ ὅσων γνωρίζομεν, ἦτο ὁ συγγραφεὺς τοῦ παρόντος ἄρθρου, ὁ ὁποῖος ὑπεστήριξεν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἀπέστειλαν δὶς τὸν Κίμωνα μετὰ στρατιωτικῆς βοηθείας πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους, πρῶτον μὲν εἰς τὴν Σπάρτην, εὐθὺς μετὰ τὸν σεισμόν, εἶτα δὲ εἰς τὴν Ἰθώμην, κατὰ τὴν πολιορκίαν τῶν Εἱλώτων. Ἐξηγοῦντες δέ, διατὶ ὁ Θουκυδίδης δὲν μνημονεύει τὴν πρώτην ἀποστολὴν βοηθείας, ἀλλὰ μόνον τὴν ἑτέραν, εἴχομεν παρατηρήσει ὅτι ἡ πρώτη βοήθεια δὲν εἶχεν αἰτιώδη σχέσιν πρὸς τὰ σημαντικώτατα ἐπακολουθήματα, τὰ μνημονευόμενα ὑπὸ τοῦ ἀρχαίου ἱστορικοῦ ἐν Ι. 102, καὶ ὅτι μετὰ τοῦτο ἱστορικὸς ἐπιθεωρῶν διὰ βραχέων τὰ γεγονότα θὰ ἠδύνατο εὐκόλως νὰ μὴ διαμνημονεύσῃ τὰ περὶ τῆς πρώτης ἐκείνης βοηθείας[2].

Τὴν ἄποψιν περὶ δύο ἐκστρατειῶν τῶν Ἀθηναίων πρὸς παροχὴν βοηθείας εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους ὑπεστήριξεν εἶτα ὁ Hammond. Οὗτος, λαμβάνων ὡς προϋπόθεσιν ὅτι ὁ σεισμὸς συνέβη περὶ τὸν μῆνα Ἰούνιον τοῦ ἔτους 464 καὶ ὅτι οἱ ἐκ Μεσσηνίων καταγόμενοι Εἵλωτες ἐξηγέρθησαν μετά τινων περιοίκων περὶ τὸν μῆνα Αὔγουστον τοῦ αὐτοῦ ἔτους, λέγει μετὰ ταῦτα ὅτι ἡ Σπάρτη, τῆς ὁποίας ἡ ὑπόστασις διέτρεχε κίνδυνον, ἐκάλεσεν εἰς βοήθειαν τοὺς συμμάχους αὐτῆς περιλαμβανομένων καὶ τῶν Ἀθηναίων. Ἦλθον δὲ τότε Πλαταιεῖς, Αἰγινῆναι, Μαντινεῖς καὶ τέσσαρες χιλιάδες Ἀθηναῖοι ὑπὸ τὸν Κίμωνα. Ὁ πόλεμος ἐναντίον τῶν Μεσσηνίων, οἱ ὁποῖοι

---

1. Πλουτ. Κίμ. 16. 4 - 17. 2, Ἀριστοφ. Λυσ. 1138 - 1144. Ἰδ. ὡσαύτως Ξεν. Ἑλλ. VI. 5. 33 καὶ Διόδ. XI. 64.

2. American Journal of Philology, LXXII, 1951, 176 - 181. Ὁ Θουκυδίδης παραλείπει νὰ εἴπῃ εἰς τὸ ἐξεταζόμενον χωρίον ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι ἀνέλαβον πόλεμον ἐναντίον τῶν ἀποχωρησάντων εἰς Ἰθώμην καὶ ὅτι ἐπολιόρκουν αὐτούς. Τὰς ἐλλείψεις ταύτας ἀναπληροῖ ἐκ τῶν ὑστέρων κατὰ τρόπον ἔμμεσον, ὅταν λέγῃ ὅτι «*ἐμηκύνετο ὁ πόλεμος*» ἐναντίον τῶν ἐν Ἰθώμῃ, ὡς καὶ ὅταν λέγῃ περὶ «*πολιορκίας μακρᾶς καθεστηκυίας*» (Θουκ. Ι. 102. 1 - 2). Ταυτόσημον, σχεδόν, πρὸς τὴν ἡμετέραν ἐξήγησιν παρέχει καὶ ὁ French, λέγων ὅτι εἰς τὴν τοσοῦτο βραχεῖαν περίληψιν ὁ Θουκυδίδης προετίμησε πιθανῶς μόνον τὴν δευτέραν καὶ μᾶλλον ἐνδιαφέρουσαν, ὡς πρὸς τὰ ἐπακολουθήματα αὐτῆς ἐπὶ τῶν σχέσεων τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Σπάρτης, ἐκστρατείαν (Atene - Roma, 1955, 113).

πρὸ τῆς ἀφίξεως τῆς βοηθείας ταύτης διέτρεχον τὴν Λακωνίαν, συνεχίσθη εἶτα εἰς Ἰθώμην. Οὕτως οἱ Λακεδαιμόνιοι, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὸ ἔτος 464 ἐκινδύνευον ἵνα ἀφανισθοῦν, κατὰ τὸ ἔτος 462 εἶχον ἀποκλείσει τοὺς Μεσσηνίους εἰς Ἰθώμην. Παρέχων δὲ ὁ αὐτὸς ἐξήγησιν περὶ τῆς ἀποσιωπήσεως τῆς βοηθείας ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου, λέγει ὅτι ὁ ἀρχαῖος ἱστορικὸς ἀναφέρεται μόνον εἰς τὴν δευτέραν βοήθειαν, διότι αὕτη σχετίζεται πρὸς τὴν ἔχθραν Ἀθηνῶν καὶ Σπάρτης καὶ τὴν αὔξησιν τῆς δυνάμεως τῶν Ἀθηναίων [1].

Μετὰ ταῦτα ὁ Sealey ἀποφαίνεται ὅτι ὀρθῶς ὁ Hammond ὑπεστήριξε τὴν ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου γενομένην διάκρισιν εἰς δύο τῶν ἐκστρατειῶν τοῦ Κίμωνος, διὰ τῶν ὁποίων οἱ Ἀθηναῖοι παρέσχον βοήθειαν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους. Προσθέτων δὲ ὅτι ὁ Hammond « ὑποθέτει πράγματι » ὅτι ἡ πρώτη ἐκστρατεία τοῦ Κίμωνος ἐγένετο εἰς Ἰθώμην κατὰ τὸ ἔτος 464 καὶ ὅτι ἡ ἄποψις αὕτη, περὶ τοῦ χρόνου τῆς πρώτης βοηθείας, βασίζεται ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως ὅτι ὁ σεισμὸς συνέβη κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο, μεταθέτει εἶτα εἰς τὸ ἔτος 468/7 τὸν σεισμὸν καὶ τὴν μετ' αὐτοῦ συνδεδεμένην πρώτην παροχὴν βοηθείας [2].

Ἐξετάζοντες τὰς ἐπὶ μέρους ἀπόψεις τῶν δύο τούτων συγγραφέων παρατηροῦμεν ὅτι ὁ μὲν τούτων, ὁ Hammond, ἐγκαθιδρύσας τὴν ἄποψιν περὶ δύο ἐκστρατειῶν ἐντὸς φρουρίου, ὅμως παρέλιπε νὰ θέσῃ τὸν μοχλὸν ὄπισθεν τῆς πύλης τοῦ τείχους. Ὁ συγγραφεὺς οὗτος, περιορίζων τὴν ἔκτασιν τῆς μετὰ τὸν σεισμὸν γενομένης ἐξεγέρσεως, λέγει ὅτι ταύτης μετεῖχε μέρος μόνον τῶν Εἱλώτων καὶ ὅτι, πλὴν πορείας τινὸς τῶν εἰς τοὺς ἀγροὺς Εἱλώτων, γενομένης ἄνευ ἀποτελέσματος ἐναντίον τῆς Σπάρτης, ἀμέσως μετὰ τὸν σεισμὸν δὲν συνέβη ἄλλη τις ἐξέγερσις εἰς Λακωνίαν. Οὕτω παραλείπει νὰ τάξῃ ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν ὅλην, ἄρα δὲ καὶ μεγάλην, ἐξέγερσιν τῶν Εἱλώτων, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν αἴτησιν τῆς Σπάρτης περὶ βοηθείας, εἰς τὸν εὐθὺς μετὰ τὸν σεισμὸν χρόνον, ὅτε, ἕνεκα τῆς ἐπισυμβάσης συμφορᾶς, αἱ περιστάσεις ἦσαν αἱ μάλιστα ἐνδεδειγμέναι δι' ἀμφότερα. Μετὰ τὴν παράλειψιν ταύτην καὶ μετὰ δύο περίπου μῆνας ἀπὸ τοῦ σεισμοῦ, ὡς δέχεται ὁ συγγραφεὺς οὗτος, οἱ ἐκ Μεσσηνίας καταγόμενοι Εἵλωτες ἐπανεστάτησαν καὶ ἐξεγείραντες εἰς ἐπανάστασιν καί τινας ἐκ τῶν περιοίκων, ἠνώθησαν μετὰ τῶν Μεσσηνίων, οἱ ὁποῖοι διεξῆγον πόλεμον ἀπὸ τοῦ ἔτους 469/8 κατέχοντες τὴν Ἰθώμην.

Τὴν οὕτω συντιθεμένην κατάστασιν ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς χαρακτηρίζει ὡς περικλείουσαν « θανάσιμον κίνδυνον », ἕνεκα τοῦ ὁποίου ἡ Σπάρτη ἐζήτησε καὶ ἔλαβε τότε τὸ πρῶτον, κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ ἔτους 464, βοή-

---

1. Historia, IV, 1955, 374 - 379.
2. Historia, VI, 1957, 368 - 371.

θειαν παρὰ τῶν Ἀθηναίων καὶ ἄλλων. Τοιαύτη τις ὅμως κατάστασις, μετὰ Μεσσηνίων καὶ Εἱλώτων κατεχόντων τὰ τείχη τῆς Ἰθώμης, δὲν δύναται νὰ γίνῃ δεκτὴ ὡς ἀποτελοῦσα διὰ τὴν Σπάρτην «στιγμὴν μεγίστου κινδύνου», ἄρα δὲ καὶ ὡς ἀναγκάζουσα τὴν ὑπερήφανον ἐκείνην πόλιν νὰ ἐκλιπαρῇ. Διὰ τοῦτο ὁ συγγραφεύς, μὴ λέγων ρητῶς ὅτι ἡ πρώτη βοήθεια ἀπεστάλη εἰς Ἰθώμην, λέγει ὅτι πρὸ τῆς ἀφίξεως βοηθείας ἡ Λακωνία διετρέχετο ὑπὸ Μεσσηνίων καὶ ὅτι μετὰ τὴν ἄφιξιν αὐτῆς ὁ πόλεμος ἐναντίον τῶν ἐπαναστατῶν ἐν Ἰθώμῃ συνεχίσθη. Οὕτως ἐπιτρέπει, τοὐλάχιστον, νὰ ὑποθέσῃ τις ὅτι οἱ ἐπαναστάται ἠπείλουν μετὰ τῆς Λακωνίας καὶ αὐτὴν τὴν πόλιν τῆς Σπάρτης, μεθ' ὃ ἡ ἐκλιπάρησις περὶ παροχῆς βοηθείας φαίνεται μᾶλλον ὡς εὔλογος.

Τὴν ὑπόθεσιν ὅμως ταύτην, διὰ τῆς ὁποίας θεραπεύεταί πως τὸ πρᾶγμα, ἀνατρέπει ὁ Sealey καὶ διανοίγει τὴν ἀνασφάλιστον πύλην τοῦ τείχους, διότι λέγει ὅτι κατὰ τὸν Hammond ἡ πρώτη ἐκείνη βοήθεια ἐστάλη εἰς Ἰθώμην[1] καὶ ὅτι τοῦτο συνέβη μετὰ τοῦ σεισμοῦ κατὰ τὸ ἔτος 468/7.

Διὰ τῆς διανοιγομένης πύλης εἰσέρχεται ἐντὸς τοῦ τείχους ὁ Reece, ὡς πολέμιος τῆς ἀπόψεως ὅτι ἡ Σπάρτη ἔλαβε δὶς βοήθειαν παρὰ τῶν Ἀθηναίων. Οὗτος λέγει ὅτι ἡ ἄποψις αὕτη προῆλθεν ἐκ τῆς ἐπιδιώξεως, ὅπως πληρωθῇ τὸ μεταξὺ τοῦ σεισμοῦ (468/7) καὶ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Κίμωνος εἰς Ἰθώμην (462) ὑπάρχον κενὸν καὶ ὅτι ὁ τρόπος οὗτος πληρώσεως τοῦ κενοῦ ἀποτελεῖ «φάρμακον ἀπογνώσεως». Κατὰ τὴν ὑποστήριξιν δὲ τούτων λέγει:

α) Ὅτι εἰς τὰς ἄλλας, πλὴν τοῦ Πλουτάρχου, πηγὰς δὲν εὑρηται ὑποδήλωσίς τις περὶ δύο ἐκστρατειῶν πρὸς παροχὴν βοηθείας.

β) Ὅτι ὁ Πλούταρχος δὲν παρέχει ἐξήγησιν περὶ τῆς ἀποχωρήσεως τῶν ἐλθόντων τὸ πρῶτον πρὸς παροχὴν βοηθείας.

γ) Ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου ἀναφερομένη βιαία ἀντίδρασις κατὰ τῆς προτάσεως τοῦ Κίμωνος, τῆς συνδεομένης πρὸς τὴν πρώτην ἐκστρατείαν, μὴ οὖσα νοητὴ κατὰ τὸ ἔτος 468/7, ἤτοι μετ' ὀλίγον χρόνον ἀπὸ τῆς μεγάλης ἐπ' Εὐρυμέδοντι νίκης τοῦ Κίμωνος, ἁρμόζει πληρέστατα καὶ τὸ ἔτος 462, ἤτοι εἰς χρόνον ἀπὸ τοῦ ὁποίου οἱ ἐν Ἀθήναις ἀντίπαλοι τοῦ Κίμωνος ἀπέκτων δύναμιν[2].

Περὶ ἑκάστου ὅμως τούτων παρατηρητέα τὰ ἑξῆς.

α) Ὁ πρῶτος εἰσηγητὴς τῆς ἀπόψεως περὶ δύο ἐκστρατειῶν καὶ ὁ μετ' αὐτόν, ὁ Hammond, ἐξήτασαν ἀμφότεροι καὶ ἄλλας, πλὴν τοῦ Πλου-

---

1. Ὁ Hammond, ἂν καὶ ἔλαβεν εὐκαιρίαν (Historia, VIII, 1959, 490) ὅμως δὲν ἀντιλέγει εἰς τοῦτο.

2. Journal of Hellenic Studies, LXXXII, 1962, 111 - 120.

τάρχου πηγάς, ὑποδηλούσας ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐζήτησαν καὶ ἔλαβαν δὶς βοήθειαν [1].

β) Ἡ αἴτησις βοηθείας ἐγένετο ἀναμφιβόλως πρὸ τοῦ χρόνου, κατὰ τὸν ὁποῖον οἱ Εἵλωτες *«συνέδραμον πανταχόθεν ὡς ἁρπασόμενοι τοὺς σεσωσμένους τῶν Σπαρτιατῶν»*, ἤτοι κατὰ τὸν χρόνον τῆς συναθροίσεως καὶ παρασκευῆς τῶν Εἱλώτων, ἐπακολουθήσαντα ἀμέσως εἰς τὸν σεισμόν. Ἀφοῦ ὅμως οἱ Εἵλωτες ἀποτυχόντες *«ἀνεχώρησαν ἐπὶ τὰς πόλεις»* [2] καὶ ἀπετράπη ὁ κίνδυνος αὐτῆς ταύτης τῆς πόλεως τῆς Σπάρτης καὶ ἀφοῦ ὁ ἄλλος πόλεμος πρὸς καταστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως θὰ ἐχρόνιζεν, ἐπόμενον ἦτο, ὅπως οἱ ἐν σπουδῇ καὶ μετ' ὀλίγων ἐφοδίων μεταβάντες εἰς τὴν κατεστραμμένην Σπάρτην Ἀθηναῖοι ἐπανέλθουν εἰς τὰ ἴδια. Βεβαίως δὲ ἡ ἐπάνοδος αὕτη δὲν εἶχεν ἀνάγκην ἐξηγήσεώς τινος.

γ) Ἰκανότης τῆς ὑπὸ τὸν Ἐφιάλτην ἀντιπολιτεύσεως, ὅπως ἀντιδρᾷ βιαίως εἰς τὰς προτάσεις τοῦ Κίμωνος, εἶναι λίαν πιθανὸν ὅτι δὲν ὑπῆρχε κατὰ τὸ ἔτος 468/7. Δὲν συνέβαινεν ὅμως τὸ αὐτὸ καὶ κατὰ τὸ ἔτος 464, μετὰ τὸν σεισμόν, ὅτε, ὡς φρονοῦμεν, συνεζητεῖτο ἡ πρότασις τοῦ Κίμωνος περὶ τῆς πρώτης παροχῆς βοηθείας.

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω ἡ μόνη ἀντίρρησις εἰς τὴν ἄποψιν περὶ δύο ἐκστρατειῶν διὰ τὴν παροχὴν βοηθείας, τῆς μὲν εἰς τὴν Σπάρτην, τῆς δὲ εἰς τὴν Ἰθώμην, δύναται νὰ προέλθῃ ἐμμέσως ἀπὸ τοῦ Lewis, λέγοντος περὶ τοῦ πρώτου εἰσηγητοῦ τῆς ἀνωτέρω ἀπόψεως ὅτι δὲν προσεπάθησε νὰ δείξῃ ὅτι τὰ περὶ δύο ἐκστρατειῶν «συμβιβάζονται πρὸς τὸν Θουκυδίδην» [3]. Ἀλλὰ θὰ ἠδυνάμεθα πράγματι νὰ προβάλωμεν τοιαύτην τινὰ ἀντίρρησιν;

Ὅταν λέγωμεν ὅτι κύριον ἔργον τοῦ Θουκυδίδου εἶναι ἡ συγγραφὴ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, τοῦτο σημαίνει καὶ ὅτι δυνάμεθα νὰ ἀμφισβητήσωμεν τὴν ἀκρίβειαν εἰδήσεων περὶ τοῦ αὐτοῦ πολέμου προερχομένων ἀπ' ἄλλων συγγραφέων διὰ τοῦ ἐπιχειρήματος ὅτι ὁ κύριος ἱστορικὸς τοῦ πολέμου, ὁ Θουκυδίδης, ἀντιτίθεται σαφῶς εἰς τὰς εἰδήσεις ταύτας ἢ καὶ σιωπᾷ. Ὅταν ὅμως αἱ εἰδήσεις τῶν ἄλλων συγγραφέων ἀναφέρωνται εἰς τὰ πρὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, τότε ἐπιχειρήματα κατὰ τῶν εἰδήσεων τούτων δυνάμεθα νὰ πορισθῶμεν μόνον ἀπὸ ἐνδεχομένης ἀντιθέσεως τοῦ Θουκυδίδου, ἀμέσου ἢ ἐμμέσου, οὐχὶ δὲ καὶ ἀπὸ τῆς σιωπῆς αὐτοῦ. Ἐκτὸς ἂν παραβλέπωμεν ὅτι εἰς τὴν Πεντηκονταετίαν ἐκτίθενται κυρίως μὲν γεγονότα ἀναφερόμενα εἰς τὴν αὔξησιν τῆς δυνάμεως τῶν Ἀθηναίων, δευτερευόντως δὲ καὶ ἄρα περιληπτικῶς ἄλλα γεγονότα παρεμβαλλόμενα εἰς τὰ

---

1. Ἴδ. American Journal of Philology, LXXII, 1951, 176 - 181, Historia, IV, 1955, 371 - 411. Ἐξέτασις τοιούτων πηγῶν γίνεται καὶ κατωτέρω.

2. Πλουτ. Κίμ. 16. 6 - 7.

3. Historia, II, 1953/4, 414, 2.

ἀνωτέρω. Κατ' ἀκολουθίαν, ἀφοῦ ὁ Θουκυδίδης δὲν ἀντιτίθεται ρητῶς εἰς τὰς εἰδήσεις τοῦ Πλουτάρχου περὶ βοηθείας, ἡ σιωπὴ αὐτοῦ, δυναμένη νὰ ὀφείλεται εἰς περιληπτικὴν τῶν γενομένων ἔκθεσιν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἀσυμφωνία πρὸς τὸν Πλούταρχον.

Ἀλλὰ μετὰ τοῦτο ἡ δι' ἀντιβολῆς ἐξέτασις τῶν σχετικῶν εἰδήσεων τοῦ Θουκυδίδου καὶ τοῦ Πλουτάρχου ἐγείρει καὶ ἐρωτήματα οἷα τὰ ἀκόλουθα. Μὴ ὁ Θουκυδίδης, ἂν καὶ σιωπᾷ περὶ τῆς πρώτης ἀποστολῆς βοηθείας, ὅμως δι' ὅσων λέγει ὑποδεικνύει κατά τινα τρόπον ὅτι πρὸ τῆς ἀποχωρήσεως τῶν Εἱλώτων *«ἐς Ἰθώμην»* συνέβησαν καὶ ἄλλα μὴ μνημονευόμενα ὑπ' αὐτοῦ; Ἂν δὲ οὕτω, θὰ ἠδυνάμεθα διὰ τοῦ Θουκυδίδου ἢ ἄλλως νὰ προσδιορίσωμεν τὰ ὑπ' αὐτοῦ παραλειπόμενα;

Ἀπάντησις εἰς τὰ ἐρωτήματα ταῦτα δύναται, ὡς φρονοῦμεν, νὰ προέλθῃ ἐκ τῆς ἐξετάσεως τριῶν χωρίων τοῦ Θουκυδίδου, ἐκ τῶν ὁποίων πρῶτον εἶναι τὸ καὶ ἀνωτέρω παρατεθέν, *«ἐν ᾧ* (ἐνν. *σεισμῷ*) *καὶ οἱ Εἵλωτες αὐτοῖς καὶ τῶν περιοίκων Θουριᾶταί τε καὶ Αἰθαιῆς ἐς Ἰθώμην ἀπέστησαν»* [1].

Ὁ σεισμός, ὡς παρετηρήσαμεν ἤδη, δὲν ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου ὡς διοσημία, ἄρα δὲ καὶ ὡς φυσικὸν φαινόμενον διαρκέσαν ἐπ' ὀλίγας μόνον στιγμάς, ἀλλὰ ὡς αἰτία, ἀπὸ τῆς ὁποίας προῆλθον ἀνθρώπιναι ἀπώλειαι καὶ ὑλικαὶ ζημίαι, συλλήβδην ὡς αἰτία κωλύματος. Διὰ τοῦτο ὁ ἀρχαῖος ἱστορικός, λέγων *«ἐν ᾧ»* (ἐνν. *σεισμῷ*), ἀναφέρεται διὰ τοῦ σεισμοῦ εἰς χρονικὸν σημεῖον περιλαμβανόμενον ἐντὸς τοῦ χρόνου, κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ Σπάρτη ἐτέλει ἔτι ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν ἐπακολουθημάτων τοῦ σεισμοῦ. Ὁ χρόνος δὲ οὗτος ἀναμφιβόλως δὲν ἦτο βραχύς. Οὕτω τὸ χωρίον παρέχει τὴν ἔννοιαν ὅτι κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς καταπιέσεως τῶν Σπαρτιατῶν ὑπὸ τῶν ἐπακολουθημάτων τοῦ σεισμοῦ, οἱ Εἵλωτες καὶ ἐκ τῶν περιοίκων οἱ Θουριᾶται καὶ οἱ Αἰθαιεῖς *«ἐς Ἰθώμην ἀπέστησαν»* [2].

Μετὰ τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι ὁ Θουκυδίδης ἐνταῦθα, ἕνεκα περιληπτικῆς τῶν γεγονότων μνείας, παραλείπει δύο τινά.

---

1. Ὁ Hammond (Historia, IV, 1955, 376) λέγει ὅτι «*ἐν ᾧ* (ἐνν. *χρόνῳ*), *οὐχὶ δὲ σεισμῷ, ὅπερ εἶναι ἀνακριβές*». Ἡ γνώμη ὅμως αὕτη ἀποτελεῖ, ὡς φρονοῦμεν, μετὰ τὰ περὶ τῆς μετοχῆς *γενομένου*, τὴν δευτέραν αἰτίαν ἀπομακρύνσεως τοῦ Hammond ἀπὸ τῆς ἐννοίας τοῦ χωρίου τοῦ Θουκυδίδου. Ἂν δὲ ὁ σεισμὸς οὔτε τὴν αἰτίαν διακωλύσεως θὰ ἐδήλου οὔτε ὡς ἀφετηρία τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Εἱλώτων θὰ ἐχρησίμευε (*«ἐν ᾧ»* ἐνν. *σεισμῷ*), δικαίως θὰ διηρωτᾶτό τις, διατί ὁ Θουκυδίδης ἔγραψεν «*ὑπὸ τοῦ γενομένου σεισμοῦ ἐν ᾧ*».

2. Ἡ φράσις αὕτη (πρβ. Παυσ. I. 29. 8, IV. 24. 6), σημαίνουσα «*ἀπεχώρησαν εἰς Ἰθώμην*», ἑρμηνεύεται συνήθως «*ἐπανεστάτησαν καὶ ἀπεχώρησαν εἰς Ἰθώμην*», ἤτοι διὰ τῆς προσθήκης τοῦ *ἐπανεστάτησαν*, ἀφοῦ τὸ ρῆμα ἔχει ἐνταῦθα τὴν σημασίαν τοῦ *ἀπεχώρησαν*.

Τὸ πρῶτον εἶναι τὰ αἴτια, ἕνεκα τῶν ὁποίων οἱ Εἵλωτες ἀπεχώρησαν ἐκ Λακωνίας εἰς Ἰθώμην. Ὁ ἐπακολουθήσας πόλεμος δεικνύει βεβαίως, ἐκ τῶν ὑστέρων, ὅτι ἡ ἀποχώρησις ἀπετέλει βῆμα πρὸς πόλεμον. Τὸ βῆμα ὅμως τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι καὶ τὸ πρῶτον, διότι ἡ ὁμαδικὴ τῶν Εἱλώτων ἀποχώρησις ἐκ Λακωνίας εἶχεν ἀνάγκην, ἂν μὴ καί τινος ἄλλου, παρασκευῆς. Πρὸς τούτοις ἡ ἀπόφασις περὶ ἀποχωρήσεως πρέπει νὰ εἶναι ἀποτέλεσμα εἰδικῶν περιστάσεων, περὶ τῶν ὁποίων ὁ Θουκυδίδης οὐδὲν λέγει. Ἡ δευτέρα παράλειψις, οὖσα περισσότερον σημαντική, προκύπτει ἐκ τοῦ ὅτι μετὰ τῶν Εἱλώτων ἀπεχώρησαν Θουριᾶται καὶ Αἰθαιεῖς. Πρὸς ἐξήγησιν τούτου θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ ὅτι οἱ Εἵλωτες, ἀπερχόμενοι ἐκ Λακωνίας εἰς Ἰθώμην, διῆλθον ἐκ τῆς χώρας τῶν περιοίκων τούτων [1], ἀνεκοίνωσαν τὴν αἰτίαν ἀποχωρήσεως καὶ οὕτω κατώρθωσαν, ὅπως συμπαραλάβουν αὐτοὺς εἰς ἀμυντικὸν πόλεμον, τὸν ὁποῖον διεξήγαγον ἀπὸ τῶν τειχῶν τῆς Ἰθώμης. Ἡ ἐξήγησις ὅμως αὕτη δὲν παρουσιάζει ἀντοχὴν εἰς ἱστορικὴν κριτικήν. Ἵνα οἱ περίοικοι ἐκεῖνοι ἐγκαταλείψουν τὴν γῆν αὐτῶν, περιέλθουν εἰς ἔχθραν πρὸς τὴν Σπάρτην καὶ διεξαγάγουν πόλεμον ἐναντίον αὐτῆς, ἔπρεπε νὰ ὑφίστανται τοσαῦται ἐλπίδες ὅσαι ἀπαιτοῦνται, ἵνα ἀναλάβῃ τις αἴφνης τὴν διεξαγωγὴν τοῦ πολέμου. Ἀλλὰ τοσαῦται ἐλπίδες δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προέρχωνται ἀπὸ πολέμου, ὁ ὁποῖος, διεξαγόμενος ἀπὸ τῶν τειχῶν τῆς Ἰθώμης, δὲν θὰ εἶχεν ἐπιθετικόν, ἀλλ' ἀμυντικὸν χαρακτῆρα. Διὰ τοῦτο ἡ ἀποχώρησις Θουριατῶν καὶ Αἰθαιέων ἔχει ἀνάγκην ἄλλης ἐξηγήσεως, προερχομένης ἀπὸ γεγονότων, τὰ ὁποῖα ὁ Θουκυδίδης δὲν μνημονεύει.

Δεύτερον εἶναι τὸ χωρίον, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ Θουκυδίδης λέγει ὅτι τὴν Θυρέαν «*ἔδοσαν Λακεδαιμόνιοι Αἰγινήταις ἐκπεσοῦσιν ἐνοικεῖν διά τε τὰς ὑπὸ τὸν σεισμὸν σφίσι γενομένας καὶ τῶν Εἱλώτων τὴν ἐπανάστασιν εὐεργεσίας, κ.τ.λ.*» [2]. Εἰς τὸ χωρίον τοῦτο, ὡς εἶναι φανερόν, γίνεται λόγος περὶ δύο εὐεργεσιῶν. Ἀφοῦ δὲ ἡ ἑτέρα ἐξ αὐτῶν, ἡ γενομένη κατὰ «*τῶν Εἱλώτων τὴν ἐπανάστασιν*», ἀνήκει προφανῶς εἰς τὸν χρόνον, κατὰ τὸν ὁποῖον οἱ Λακεδαιμόνιοι διεξῆγον πόλεμον εἰς Ἰθώμην, ἡ πρώτη, ἡ «*ὑπὸ τὸν σεισμόν*», ἤτοι κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐπακολουθημάτων τοῦ σεισμοῦ, εἶχε γίνει πρὸ τοῦ πολέμου ἐναντίον τῶν ἐν Ἰθώμῃ. Ἄρα οἱ Λακεδαιμόνιοι κατὰ τὸν πρὸ τοῦ πολέμου τούτου χρόνον, ἕνεκα αἰτίας μὴ δηλουμένης ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου, εἶχον περιέλθει εἰς μεγάλην ἀνάγκην. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἡ βοήθεια, τὴν ὁποίαν ἔλαβον τότε παρὰ τῶν Αἰγινητῶν, χαρακτηρίζεται καὶ ὑπὸ τοῦ ἱστορικοῦ ὡς εὐεργεσία.

Τρίτον εἶναι τὸ χωρίον, κατὰ τὸ ὁποῖον οἱ Πλαταιεῖς λέγουν πρὸς

---

1. Περὶ τῆς Θουρίας, ἰδ. Παυσ. VI. 31. 1-2. Ἡ θέσις ἔνθα ἡ χώρα τῶν Αἰθαιέων δὲν εἶναι παραδεδομένη.

2. Θουκ. IV. 56. 2. Πρβ. τοῦ αὐτοῦ II. 27. 2.

Λακεδαιμονίους ὅτι *«ὅτεπερ δὴ μέγιστος φόβος περιέστη τὴν Σπάρτην μετὰ τὸν σεισμὸν τῶν ἐς Ἰθώμην Εἱλώτων ἀποστάντων, τὸ τρίτον μέρος ἡμῶν αὐτῶν ἐξεπέμψαμεν ἐς ἐπικουρίαν»* [1].

Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ διὰ μὲν τοῦ *«μετὰ τὸν σεισμὸν»* προσδιορίζεται ὁ διὰ τοῦ *ὅτεπερ* δηλούμενος χρόνος, διὰ δὲ τῆς μετοχῆς *ἀποστάντων* δηλοῦται ἡ αἰτία, διὰ τὴν ὁποίαν *«μέγιστος φόβος περιέστη τὴν Σπάρτην»*. Ἡ αὐτὴ μετοχή, ἀφοῦ μόνον ἐπανάστασις καὶ τῶν λοιπῶν ἠδύνατο νὰ προκαλέσῃ εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους μέγιστον φόβον, οὐχὶ δὲ καὶ ἀποχώρησις αὐτῶν εἰς Ἰθώμην, πρέπει νὰ ἑρμηνευθῇ διὰ τοῦ ἐ π α ν α σ τ α τ ή σ α ν τ ε ς, οὐχὶ δὲ διὰ τοῦ ἀ π ο χ ω ρ ή σ α ν τ ε ς. Συνηγορεῖ δὲ ὑπὲρ τῆς ἑρμηνείας ταύτης καὶ ἡ φράσις *«ἐς Ἰθώμην»*, ἡ ὁποία, ὡς ἔχει τὸ χωρίον, δηλοῦσα κίνησιν πρὸς τὴν διεύθυνσιν τῆς Ἰθώμης καὶ μὴ δυναμένη ἕνεκα τούτου νὰ συναφθῇ πρὸς τὴν μετοχὴν *ἀποστάντων*, δηλοῖ ὅτι πρέπει νὰ νοηθῇ ἄλλη τις μετοχὴ κινήσεως σημαντική, ὡς ἡ μετοχὴ *ἐλθόντων*. Ὅθεν τὸ χωρίον ἑρμηνευτέον οὕτως. *«ὅτε μετὰ τὸν σεισμὸν μέγιστος φόβος κατέλαβε τὴν Σπάρτην, ὁ φόβος τῶν ἐπαναστατησάντων Εἱλώτων, οἱ ὁποῖοι* (ἀπεχώρησαν) *εἰς Ἰθώμην»*.

Κατὰ τὴν περαιτέρω ἐξέτασιν τοῦ αὐτοῦ χωρίου, ἆρα δὲ καὶ τῆς ἑρμηνείας αὐτοῦ, ἀβεβαιότης ὑπάρχει, ἂν ἡ ἐπανάστασις ἐξεδηλώθη πρὸ τῆς ἀποχωρήσεως εἰς Ἰθώμην ἢ μετ' αὐτήν. Ἡ ἀβεβαιότης ὅμως αὕτη αἴρεται ταχέως, διότι ἡ μετάβασις εἰς Ἰθώμην δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ τὸν χαρακτῆρα συνελεύσεως ἢ συνεδρίου, τὸ ὁποῖον θὰ ἐλάμβανεν ἀποφάσεις περὶ τοῦ πρακτέου. Κατ' ἀκολουθίαν οἱ Εἵλωτες εἶχον ἤδη ἐπαναστατήσει, ὅτε ἀπεχώρουν ἐκ Λακωνίας εἰς Ἰθώμην.

Τὸ αὐτὸ χωρίον ἐπιτρέπει, ὅπως συναγάγωμεν καὶ ἄλλα συμπεράσματα. Ἐπιτρέπει δηλονότι νὰ διακρίνωμεν ὑπὸ τοὺς λόγους τῶν Πλαταιέων παλαιὰν εἰκόνα συντεθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου, ὅτε οὗτος, ἀναφερόμενος εἰς τὴν ἀκολουθίαν τοῦ θεοῦ τοῦ πολέμου, τοῦ Ἄρεως, λέγει,

> *«τῷ δὲ Φόβος φίλος υἱὸς ἅμα κρατερὸς καὶ ἀταρβὴς*
> *ἕσπετο, ὅστ' ἐφόβησε ταλάφρονά περ πολεμιστήν»* [2]

Εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Πλαταιέων χρησιμοποιουμένην εἰκόνα τὸν *«ταλάφρονά περ πολεμιστὴν»* ἀντιπροσωπεύει ἡ Σπάρτη, οὐχὶ ὑπὸ πολιτικήν, ἀλλ' ὑπὸ τοπικὴν ἔννοιαν λαμβανομένη. Ἡ οὕτω προσωποπεποιημένη Σπάρτη περιβάλλεται ὑπὸ προσώπων, τῶν Εἱλώτων, οἱ ὁποῖοι, ἀντιπροσωπεύοντες τὸν υἱὸν τοῦ Ἄρεως, τὸν *Φόβον*, προκαλοῦν εἰς τὴν περιβαλλομένην Σπάρτην μέγιστον φόβον. Ἡ εἰκὼν αὕτη, ἔχουσα ὁμοιότητας καὶ πρὸς τὴν χρησιμο-

1. Θουκ. III. 54. 5.
2. Ἰλ. Ν. 299 - 300.

ποιουμένην ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου εἰκόνα[1], δεικνύει, ὡς φρονοῦμεν, ὅτι οἱ Πλαταιεῖς διὰ τοῦ ἀνωτέρω παρατεθέντος χωρίου ἀναφέρονται εἰς βοήθειαν, τὴν ὁποίαν ἀπέστειλαν εἰς Σπάρτην, οὐχὶ δὲ εἰς Ἰθώμην, προφανῶς μετὰ τρότασιν τῶν συμμάχων αὐτῶν Ἀθηναίων.

Αἱ εἰς τὰ τρία ταῦτα χωρία τοῦ Θουκυδίδου γενόμεναι παρατηρήσεις ὑποδεικνύουν καὶ τὴν ἀνάγκην, ὅπως παρασχεθῇ ἱστορικὴ ἔκθεσις τῶν γενομένων μετὰ τὸν σεισμόν, περιλαμβάνουσα πλὴν ἄλλων καὶ τὴν αἰτίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ὠφείλετο ἡ ἀποχώρησις τῶν Εἱλώτων μετὰ περιοίκων εἰς Ἰθώμην, ἀλλὰ καὶ τὰς περιστάσεις ὑπὸ τὰς ὁποίας συνέβησαν αἱ πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους εὐεργεσίαι. Ἡ ἀνάγκη δὲ αὕτη πληροῦται, ἐάν, χρησιμοποιοῦντες καὶ εἰδήσεις παρεχομένας ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου, εἴπωμεν ὅτι τὰ πράγματα ἐξειλίχθησαν ὡς ἀκολούθως.

Ὁ κατὰ τὸ θέρος τοῦ ἔτους 464 γενόμενος σεισμός, ἕνεκα τῶν πολλῶν ἀνθρωπίνων ἀπωλειῶν καὶ τῶν ἄλλων ὑλικῶν ζημιῶν, τὰς ὁποίας ἐπέφερεν εἰς τὴν Σπάρτην, ἐδημιούργησεν εἰς τοὺς Εἵλωτας πολλὰς ἐλπίδας ὅτι θὰ ἠδύναντο νὰ καταβάλουν τὴν ὑπολειπομένην δύναμιν τῆς Σπάρτης καὶ νὰ καταστοῦν ἐλεύθεροι. Ὑπὸ τὴν ὥθησιν τῶν ἐλπίδων τούτων καὶ τοῦ πόθου τῆς ἐλευθερίας ἤρχισεν ἡ συνάθροισις καὶ αἱ προπαρασκευαὶ τῶν Εἱλώτων περὶ τὴν Σπάρτην δι' ἐπίθεσιν ἐναντίον αὐτῆς. Κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον Εἵλωτες, ἀποταθέντες καὶ πρὸς τοὺς περιοίκους, κατώρθωσαν ὅπως προσλάβουν ὡς συμμάχους τοὺς Θουριάτας καὶ τοὺς Αἰθαιεῖς, προδήλως διότι ἔλεγον περὶ μεγάλων ἀπωλειῶν καὶ ζημιῶν ἐκ τοῦ σεισμοῦ καὶ παρίστων μετὰ ταῦτα τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐπαναστάσεως ὡς βεβαίαν.

Ἀλλὰ πρὸ τῆς συμπληρώσεως τῶν παρασκευῶν διὰ τὴν σχεδιαζομένην ἐπίθεσιν ἐναντίον τῆς πόλεως, οἱ Σπαρτιᾶται, λαβόντες γνῶσιν τοῦ ἐπαπειλοῦντος αὐτοὺς νέου κινδύνου, ἐζήτησαν καὶ ἔλαβον βοήθειαν παρὰ τῶν Ἀθηναίων καὶ ἄλλων συμμάχων. Οὕτως ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν Ἀθηναῖοι, Πλαταιεῖς, Αἰγινῆται καὶ ἄλλοι σύμμαχοι ἦλθον εἰς Σπάρτην. Οἱ Εἵλωτες καὶ οἱ μετ' αὐτῶν περίοικοι, βλέποντες ὅτι μετὰ τὴν ἄφιξιν βοηθείας τὰ ἐπιθετικὰ αὐτῶν σχέδια δὲν εἶχον ἐλπίδας ἐπιτυχίας, παρητήθησαν τοῦ ἐπιθετικοῦ πολέμου. Ἡ παραίτησις ὅμως αὕτη δὲν ἐσήμαινε καὶ ὅτι αἱ σχέσεις αὐτῶν καὶ τῶν Σπαρτιατῶν θὰ ἐπανέκτων αὐτομάτως τὴν προτέραν, τὴν πρὸ τοῦ σεισμοῦ, εἰρηνικὴν μορφήν. Ἀντιθέτως ἠδύνατο νὰ θεωρῆται βέβαιον ὅτι ἡ Σπάρτη, εὐθὺς ὡς θὰ κατώρθωνε νὰ συνέλθῃ ἀπὸ τῶν πληγμάτων τοῦ ἐνοσίχθονος Ποσειδῶνος, θὰ ἐτιμώρει σκληρότατα. Ἡ βεβαιότης περὶ τῆς τιμωρίας καὶ τοῦ εἴδους αὐτῆς, γνωστοῦ καὶ ἀπ' ἄλλων περιπτώσεων, ἐδημιούργει, ἐλλείψει ἄλλης λύσεως, τὸ θάρρος τῆς ἀπονοίας. Ὑπὸ τὴν ὥθησιν δὲ τοῦ θάρρους τούτου καὶ ὀλίγων ἐλπίδων, τὰς ὁποίας ἐδη-

---

1. Κίμ. 16. 4 - 10.

μιούργει ὁ πόθος τῆς ἐλευθερίας μᾶλλον ἢ τὰ πράγματα, οἱ Εἵλωτες μετὰ τῶν Θουριατῶν καὶ τῶν Αἰθαιέων ἀπῆλθον κατὰ τὸ αὐτὸ θέρος, τοῦ ἔτους 464 π.Χ., εἰς Ἰθώμην, ὅθεν καὶ διεξῆγον μετὰ ταῦτα ἀμυντικὸν πόλεμον[1] ἐναντίον τῆς Σπάρτης.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α. ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ

1. Ὁ Lewis (Historia, II, 1953/4, 414, 2), ἀναφερόμενος εἰς τὰ γραφέντα ὑφ' ἡμῶν περὶ τοῦ ποσάκις οἱ Σπαρτιᾶται ἐζήτησαν καὶ ἔλαβον βοήθειαν παρὰ τῶν Ἀθηναίων μετὰ τὸν σεισμὸν (American Journal of Philology, LXXII, 1951, 176-181), λέγει ὅτι «it is a pity that he has made no attempt to work out the chronology». Διὰ νὰ προλάβωμεν ἐπανάληψιν τῶν ἀδίκων τούτων κρίσεων, προσθέτομεν ὅτι τὰ περὶ τῆς διαρκείας τοῦ πολέμου ἐκείνου Λακεδαιμονίων καὶ Εἱλώτων συνδέονται πρὸς ἄλλο χωρίον τοῦ Θουκυδίδου (I. 102-103. 1), τοῦ ὁποίου ἡ ἐξέτασις δὲν περιλαμβάνεται εἰς τὰ ἀνωτέρω.